

บทที่ ๓

บทบาทหน้าที่ของแม่และหลักธรรมสำหรับแม่คนเดียว ในพระพุทธศาสนาเถรวาท

จากการศึกษาสภาพปัญหาต่างๆในครอบครัวแม่คนเดียวในบทที่ ๒ พบว่าปัญหาที่ครอบครัวส่วนใหญ่เผชิญมากที่สุด คือ ปัญหาทางด้านความสัมพันธ์ระหว่าง แม่ และลูก ผู้วิจัยจึงตั้งข้อสังเกตว่า การเกิดปัญหาดังกล่าวนั้น อาจเป็นเพราะ แม่ในปัจจุบันนี้ ยังมีความรู้ความเข้าใจในบทบาทหน้าที่ของแม่ไม่ดีพอ แม่บางคนอาจเลี้ยงดูลูกเพียงแค่ว่าให้มีความสุขสบายทางกาย โดยไม่คำนึงถึงการให้ความอบอุ่นทางใจ อีกทั้งขาดการอบรมสั่งสอนลูกในทางที่ถูกต้อง แม่ลูกจึงไม่เข้าใจกัน จนทำให้เกิดความเหินห่างกันที่สุดในที่สุด ดังนั้น ในบทนี้ หัวข้อที่จะนำมาศึกษา จึงมุ่งเน้นในประเด็นสำคัญ ดังต่อไปนี้

๑. บทบาทหน้าที่ของแม่ตามหลักพระพุทธศาสนา
๒. หลักธรรมสำหรับแม่คนเดียวในพระพุทธศาสนาเถรวาท

๓.๑ บทบาทหน้าที่ของแม่ตามหลักพระพุทธศาสนา

ครอบครัว ถือเป็นหน่วยสังคมขนาดเล็ก ที่มีสมาชิกตั้งแต่ ๒ คนขึ้นไปมาอยู่ร่วมกันและมีปฏิสัมพันธ์ต่อกัน โดยความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นจะเป็นไปในลักษณะของการแสดงบทบาทตามหน้าที่ ความรับผิดชอบของแต่ละบุคคล ในกรณีของครอบครัวแม่คนเดียว ที่มีแม่เป็นหัวหน้าครอบครัว บทบาทหน้าที่ของแม่จะมีความสำคัญต่อการกำหนดทิศทาง ความสัมพันธ์ และความผาสุกของครอบครัวโดยตรง ด้วยเหตุนี้ การศึกษาถึงบทบาทหน้าที่ของแม่จึงต้องมีความชัดเจน โดยจะแบ่งเป็น ๒ ส่วน คือ ศึกษาหน้าที่ของแม่ตามหลักพระพุทธศาสนา และศึกษาบทบาทของแม่ที่แสดงออกมาตามหน้าที่

๓.๑.๑ หน้าที่ของแม่ตามหลักพระพุทธศาสนา

๑. ความหมายของคำว่า “หน้าที่”

“หน้าที่” ในความหมายทั่วไป

มีหลายคำที่สื่อความหมายในทางเดียวกันกับคำว่า “หน้าที่” เช่น “กิจ” “การทำงาน” และ “ธุระ” เป็นต้น ซึ่งพจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน ได้ให้คำนิยาม ว่า

“หน้าที่” หมายถึง กิจที่จะต้องทำด้วยความรับผิดชอบ^๑

“กิจ” หมายถึง ธุระ, งาน^๒

“ธุระ” หมายถึง หน้าที่การงานที่พึงกระทำ^๓

“งาน” หมายถึง สิ่งหรือกิจกรรมที่ทำมักใช้เข้าคู่กับคำว่า การ เช่น การงาน^๔

“หน้าที่” ในความหมายที่มีปรากฏในอรรถกถาและ ฎีกา คัมภีร์พระไตรปิฎก

ในอรรถกถา พระอรรถกถาจารย์กล่าวว่า “การทำงานทั้งหลาย ชื่อว่า เว้นจากความ เป็นการทำงานอาภูลมมีการล่วงเวลา การทำไม่สมควร การไม่ทำ และการทำย่อหย่อน เป็นต้น เพราะ ความที่บุคคลเป็นผู้รู้จักกาล เป็นผู้ทำสมควร เป็นผู้ไม่เกียจคร้าน ความถึงพร้อมด้วยความเพียร คือ ความหมั่น และเพราะความที่การทำงานไม่เป็นที่ตั้งแห่งความเสื่อมเสีย” ในเหตุทั้งหลายมีความเป็นผู้รู้ กาล เป็นต้นนั้น ผู้ใดไม่ยั้งกาลที่ตนพึงทำให้เสื่อมเสียไปแล้วทำการงาน ผู้นั้นชื่อว่า ผู้รู้จักกาล อนึ่ง ผู้ทำ(การงาน)ให้สมควรแก่ทรัพย์ที่ตนพึงได้ ชื่อว่าผู้ทำสมควรด้วยว่า ผู้เช่นนี้ ย่อมประสบทรัพย์^๕

ตอนหนึ่งในฎีกายกขสังยุต ว่า “..... ในประเทศใด ในกาลใด บุคคลอาศัยชนผู้มี วยเสมอกันเป็นต้นแล้ว พึงพิจารณากิจของตน บุคคลผู้ปรารถนาความเจริญแก่ตน ไม่ล่วงเลย ประเทศและกาลเป็นต้น เหล่านั้น พิจารณากิจของตนทั้งสิ้นว่า ‘ประเทศที่เราอยู่ในบัดนี้ ชื่อนี้กาล (ชื่อ) นี้ ชนเหล่านี้เป็นมิตรของเรา ชนเหล่านี้ เป็นสหายของเรา เราเป็นเช่นนี้ ด้วยชาติ สกุล ประเทศ กำลัง โภคะ และบริวาร เป็นต้น บัดนี้ เราควรเริ่มกิจของตน บัดนี้ เรายังไม่ควรเริ่มกิจของตน’ ดังนี้

^๑ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท นานมีบุ๊คส์พับลิเคชันส์ จำกัด, ๒๕๔๖), หน้า ๑,๒๔๗.

^๒ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒๖.

^๓ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๕๗.

^๔ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๗๘.

^๕ มหามกุฏราชวิทยาลัย, มงคลัตถปิณีแปล เล่ม ๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มกุฏราช วิทยาลัย, ๒๕๕๒), หน้า ๓๓๗.

แล้ว พึงดำเนินการ ด้วยว่า บุคคลเมื่อปฏิบัติเช่นนี้ ชื่อว่า ทำสมควร คือเหมาะแก่การจะได้โลกิยทรัพย์..... ที่ชื่อว่า ฐานะ เพราะเป็นดังแอก โดยความเป็นของอันบุคคลพึงนำไป ได้แก่ ภาระ.....”^๖

“หน้าที่” ในความหมายทางด้านคุณลักษณะ

คำว่า “หน้าที่” ถ้าพิจารณาทางด้านคุณลักษณะ จะมีความหมาย ดังนี้

- (ก) เป็นสิ่งที่เกิดขึ้น หรือมีอยู่ตามสถานะหรือตำแหน่งของบุคคลนั้น
- (ข) เป็นสิ่งที่บุคคลมีและใช้แตกต่างจากบุคคลในสถานะและตำแหน่งอื่น
- (ค) เป็นสิ่งที่เจ้าตัวและผู้ที่เกี่ยวข้องจะต้องรู้จักและมีความเข้าใจ รวมทั้งใช้และ/

หรือแสดงออกให้ถูกต้องเหมาะสมจึงจะส่งผลดีต่อการอยู่ร่วมกัน^๗

จากความหมายในแง่มุมต่างๆ สรุปความหมายของ คำว่า “หน้าที่” ได้ดังนี้

(๑) “หน้าที่” หมายถึง ฐานะหรือการงานที่ถูกมอบหมายให้รับผิดชอบ ไม่ว่าจะเป็นฐานะหรือ ภาระงานในตำแหน่งอาชีพ เมื่อรับมอบงานแล้ว ควรเรียนรู้ให้เข้าใจ และทำงานนั้นด้วยความตั้งใจ และขยันหมั่นเพียร โดยไม่ย่อท้อต่อความยากลำบากใดๆ งานจะได้เสร็จตามเวลาที่กำหนดไว้

(๒) “หน้าที่” หมายถึง สิ่งที่เกิดขึ้น หรือมีอยู่ตามสถานะของบุคคล เช่น คนที่เป็นพ่อแม่ ก็จะมีหน้าที่ของพ่อแม่ตามมรดกด้วย หรือ ถ้าเป็นอาจารย์ ก็จะมีหน้าที่ของอาจารย์ เป็นต้น ถ้าบุคคลรู้หน้าที่และปฏิบัติหน้าที่ตามสถานะของตนให้ถูกต้องและเหมาะสม การอยู่ร่วมกันในสังคมก็จะมีแต่ความสงบสุข “หน้าที่” ในความหมายนี้ จึงเปรียบเหมือนกับแอกที่เป็นภาระที่บุคคลต้องแบกไว้ หรืออาจเรียกหน้าที่นี้ ว่าเป็น “หน้าที่ของบุคคล” นั่นเอง

๒. ความหมายของคำว่า “หน้าที่ของบุคคล”

มีนักวิชาการ หลายท่าน ที่ได้นิยามความหมายในทรรศนะต่างๆ ดังนี้

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชมหาราช มีพระบรมราโชวาท เรื่องหน้าที่ของมนุษย์ว่า “การทำงานเป็นหน้าที่ของมนุษย์ ไม่ว่าจะป็นงานทางกาย หรืองานทางจิต งานทางกายทำให้ได้มาซึ่งปัจจัย ๔ รวมทั้งสิ่งอำนวยความสะดวกต่างๆ เพื่อความสุขสบายของชีวิต งานทางจิตทำให้ได้มาซึ่งความสงบสุข อันได้แก่ ความอึดใจ ความปิติ ความสงบสุข ไปจนถึงพระนิพพาน

^๖ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๓๘.

^๗ [ออนไลน์], แหล่งที่มา : <http://www.teacher.aru.ac.th/.../index.php?option..> [๙ มกราคม

อันเป็นงานที่จิตต้องกระทำให้บังเกิดมีขึ้น อย่างไม่มีทางหลีกเลี่ยงสำหรับผู้ปรารถนาความหลุดพ้นจากความทุกข์”^๘

เขมกะ กล่าวถึง หน้าทีของคนที่ เป็นสิ่งที่ต้องทำ หรือเป็นธุรกิจอย่างใดอย่างหนึ่งที่เป็นต้องทำ เหมือนชวานาก็มีหน้าทีที่ต้องทำนา พ่อค้าก็มีหน้าทีที่ต้องค้าขาย ครูมีหน้าทีที่ต้องสอนหนังสือ เป็นต้น^๙

พระธรรมโกศาจารย์ (หลวงปู่พุทธทาสภิกขุ) อธิบายกิจหน้าที่ที่ทุกชีวิตต้องกระทำ ว่า มีหลายด้านด้วยกัน คือ หน้าทีที่ต้องดูแลร่างกายของตนเองให้แข็งแรงสมบูรณ์ และรู้จักใช้ร่างกายให้เป็นประโยชน์ ปราศจากโทษภัย หน้าทีประการต่อมา คือ หน้าทีตามความสัมพันธ์ทางสังคม ซึ่งสมมติบทบาทและสถานภาพของบุคคล เช่น เป็นพ่อแม่หรือลูก เป็นอาจารย์หรือศิษย์ และที่สำคัญกว่านั้น คือ หน้าทีในการฝึกฝนจิตใจให้หลุดพ้นจากความทุกข์ทั้งหลายซึ่งทางพระพุทธศาสนาถือว่าเป็นหน้าทีอันสูงสุดของมวลมนุษย์^{๑๐}

พระมหาภูเนตุ จันทร์จิต ให้ความหมายของหน้าทีที่เกี่ยวข้องกับบุคคล ว่า เป็นการกระทำที่ทำให้ผู้ปฏิบัติปรากฏสถานะทางสังคม และทำให้บุคคลในสังคมยอมรับบทบาทที่ตนเป็นอยู่ เพราะว่า ความเป็นผู้มีหน้าที่ย่อมจะยืนยันถึงความสมบูรณ์ในภาวะที่ครบถ้วนของแต่ละบุคคล เช่น หน้าทีของมารดาบิดา ย่อมแสดงถึงครอบครัวที่อบอุ่น มีความสุข หน้าทีของบุตรธิดา ย่อมแสดงถึงความภูมิใจและความสุขใจของมารดาบิดา เป็นต้น^{๑๑}

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายกได้กล่าวถึงความสัมพันธ์ของ “หน้าที่ของบุคคล” กับ “การรู้จักตน” ว่า อันความเป็นตนตามสมมติสังขะนั้น จำเป็นต้องรู้จักและจำเป็นต้องรักษาให้ถูกต้องให้ควร ฐานะของตนเป็นอย่างไร หน้าทีของตนมีอย่างไร... ต้องรู้ จึงจะเป็นการรู้จักตน และเมื่อรู้แล้วก็ต้องทำให้ถูกต้องตามฐานะและหน้าที่^{๑๒}

^๘ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชมหาราช, คำสอนของพ่อ, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภาและสถาบันบันลือธรรม, ๒๕๕๐), หน้า ๕๒.

^๙ เขมกะ, หน้าทีของคนที่ (ฉบับพิเศษ), (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๕๔), หน้า ๒.

^{๑๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า คำนำในการพิมพ์.

^{๑๑} พระมหาภูเนตุ จันทร์จิต, “หน้าที่ของมารดาบิดาในพุทธจริยศาสตร์”, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาจริยศาสตร์ศึกษา, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๑), หน้า ๘.

^{๑๒} สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก, รวมพระธรรมนิพนธ์พิเศษ, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๑๐), หน้า ๗๖.

พระธรรมโกศาจารย์(หลวงปู่พุทธทาสภิกขุ) ได้กล่าวว่า “ธรรมะ” คือ “หน้าที่” หมายถึงหน้าที่ในการทำความเข้าใจชีวิต โดยการฝึกฝนจิตใจให้หลุดพ้นจากเพลิงทุกข์ทั้งหลาย ไม่ยึดมั่นในตัวตนของตน ซึ่งเป็นหน้าที่อันสูงสุดของมนุษย์^{๑๓}

พระมหาภูเนตุ จันทร์จิต ได้สรุปว่า หน้าที่ในพุทธจริยศาสตร์ คือ ข้อปฏิบัติอันเป็นหลักศีลธรรม หมายถึงเอาการกระทำอันประกอบด้วยกุศลเท่านั้น ยึดถือแนวการดำเนินชีวิตที่ประกอบด้วยคุณธรรม^{๑๔}

หากรวมความข้างต้น ก็พอสรุปได้ว่า “หน้าที่ของบุคคล” หมายถึง กิจที่บุคคลต้องทำในฐานะที่เกิดมาเป็นมนุษย์ โดยเริ่มจากการรู้จักตนเองก่อนว่า ตนเกิดมาเป็นมนุษย์อยู่ในฐานะอะไร สิ่งที่ต้องทำตามฐานะนั้น มีอะไรบ้าง เมื่อรู้แล้ว ก็พยายามศึกษาและปฏิบัติให้ถูกต้องเหมาะสมตามฐานะนั้น การทำกิจที่เกี่ยวกับตัวเอง จึงควรเป็นอันดับแรก คือ ดูแลสุขภาพร่างกายให้แข็งแรง และทำการงานเป็นหลักเป็นฐาน จะได้ไม่เป็นภาระแก่ผู้อื่น แต่มนุษย์เป็นสัตว์สังคมที่ต้องมีชีวิตอยู่ร่วมกับผู้อื่น จะทำอะไรที่เกี่ยวกับตัวเองเพียงอย่างเดียวไม่ได้ จึงต้องมองรอบตัวว่า มีใครบ้างที่เรามีความสัมพันธ์ด้วย และเรียนรู้ที่จะรักษาความสัมพันธ์นั้นให้ดี โดยปฏิบัติหน้าที่ต่อบุคคลเหล่านั้นให้ดีที่สุด ซึ่งก็เป็นกิจอีกประการหนึ่งของบุคคลที่ต้องทำให้แก่ผู้อื่น ในเมื่อคนที่พัฒนาจิตใจตัวเองให้สูงขึ้น ถูกเรียกว่า มนุษย์ กิจของบุคคลหรือมนุษย์ ก็มีให้หยุดอยู่ เพียงแค่ ๒ ประการดังกล่าว เพราะศักยภาพของมนุษย์ยังมีความสามารถที่จะฝึกฝนตนเองเพื่อพัฒนาจิตใจให้สูงขึ้นเรื่อยๆได้อีก กิจข้อต่อไปที่เหลืออยู่ จึงเป็นงานทางด้านจิตใจ ซึ่งนักปราชญ์ทางพระพุทธศาสนาถือว่า เป็นหน้าที่อันสูงสุดของมนุษย์

ในบรรดาหน้าที่ที่ปัจเจกบุคคลทำให้แก่คนอื่นนั้น การปฏิบัติหน้าที่ในฐานะพ่อแม่ถือว่าเป็นภารกิจที่สำคัญที่สุด ไม่ว่าผู้เป็นพ่อแม่จะมีเชื้อชาติ ศาสนา หรือ ฐานะทางเศรษฐกิจเป็นเช่นใด ก็ไม่อาจหลีกเลี่ยงหรือผลัดภาระหน้าที่ความรับผิดชอบของตนที่มีต่อสมาชิกในครอบครัวไปให้คนอื่นทำแทนได้ เพราะผู้ที่ทำหน้าที่นี้ได้ดีที่สุดในสังคม คงมีแต่พ่อแม่ผู้ให้กำเนิดลูกเท่านั้น ภารกิจหลักของพ่อแม่ที่มีต่อครอบครัว จึงสรุปได้ดังนี้^{๑๕}

(๑) ภารกิจพื้นฐาน คือ จัดหาสิ่งจำเป็นต่อการดำรงชีวิตอย่างเพียงพอแก่สมาชิก เช่น ที่อยู่อาศัย อาหาร เสื้อผ้า รวมทั้งการดูแลสุขภาพอนามัยและความปลอดภัย

^{๑๓} เขมกะ, **หน้าที่ของคน (ฉบับพิเศษ)**, หน้า คำนำในการพิมพ์.

^{๑๔} พระมหาภูเนตุ จันทร์จิต, “หน้าที่ของมารดาบิดาในพุทธจริยศาสตร์”, หน้า ๑๗.

^{๑๕} อุมพร ตรีศมบัติ, **จิตบำบัดและการให้คำปรึกษาครอบครัว**, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทเฟื่องฟ้า พรินติ้ง จำกัด, ๒๕๔๑), หน้า ๔.

(๒) การกิจด้านพัฒนาการ คือ มีหน้าที่ให้การอบรมสั่งสอน ดูแลความประพฤติของสมาชิก ถ่ายทอดวัฒนธรรม ประเพณี และค่านิยมของสังคม รวมถึงการให้โอกาสในการศึกษาเรียนรู้ และฝึกทักษะเพื่อให้สามารถนำความรู้และทักษะที่ได้ไปใช้ในการดำรงชีวิตต่อไปในอนาคต

(๓) การกิจในยามวิกฤติ คือ เมื่อประสบกับเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่ไม่คาดคิดขึ้นกับพ่อแม่ เช่น การเสียชีวิต การหย่าร้าง หรือแยกทางกัน ครอบครัวที่เหลือที่มีแต่พ่อหรือแม่จะต้องปรับตัวและจัดการแก้ไขวิกฤติการณ์ดังกล่าว เพื่อให้สมาชิกแต่ละคนสามารถดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างสมดุลและมีการพัฒนาต่อไปอย่างเหมาะสม

จะเห็นได้ว่า การทำหน้าที่ในฐานะพ่อแม่ ต้องทำได้ทั้งในยามปกติและในยามวิกฤติ ซึ่งปัจจุบันนี้ถึงแม้ครอบครัวจำนวนมากจะเหลือแต่พ่อหรือแม่เพียงคนเดียวที่อยู่กับลูก แต่หน้าที่ความรับผิดชอบต่อครอบครัวในฐานะพ่อแม่ก็ยังคงมีอยู่ หากแต่ผู้ที่อยู่ดูแลลูกต้องรับภาระหนักกว่าเดิม คือจะต้องเป็นทั้งพ่อและแม่ในเวลาเดียวกัน ซึ่งครอบครัวในลักษณะนี้ ส่วนใหญ่พบว่า เป็นครอบครัวที่ลูกอาศัยอยู่กับแม่เท่านั้น ดังนั้น ผู้ที่เป็นแม่ไม่ว่าจะอยู่ในครอบครัวประเภทใด จึงควรตระหนักถึงความสำคัญในการทำหน้าที่ของตน และเรียนรู้ให้เข้าใจถึงวิธีการปฏิบัติอย่างถูกต้อง เพื่อเตรียมความพร้อมกับการรับสถานการณ์ต่างๆ ทั้งในยามปกติและในยามวิกฤติ

๓. หน้าที่ของแม่

แม่เป็นผู้มีอุปการคุณแก่ลูก เป็นคำกล่าวที่ได้ยินกันอยู่เสมอ แม้ในทางพระพุทธศาสนาก็มีการยกย่องคุณูปการของแม่ไว้มากมาย อีกทั้งยังเชิดชูท่านไว้ในตำแหน่งสำคัญต่างๆ ทั้งนี้เป็นเพราะภาระหน้าที่ที่แม่ทำให้แกลูกนั้นยิ่งใหญ่ซึ่งในเรื่องนี้ จะมีปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา ดังต่อไปนี้

- พรหมสูตร จตุกกนิบาต อังคุตตรนิกาย ว่าด้วยสกุลที่มีพรหม

คำว่า “พรหม” นี้เป็นชื่อของมารดาบิดา คำว่า “บุรพาจารย์” นี้เป็นชื่อของมารดาบิดา คำว่า “บุรพเทพ” นี้เป็นชื่อของมารดาบิดา คำว่า “อาหุไนยบุคคล” นี้เป็นชื่อของมารดาบิดา ชื่อนั้นเพราะเหตุไร เพราะมารดาบิดามีอุปการะมาก บำรุงเลี้ยง แสดงโลกนี้แก่^{๑๖}

- ฉติสาปฏิจฉาพนกัณท์ ว่าด้วยการปิดป้องทิศ ๖

มารดาบิดาผู้เป็นทิศเบื้องหน้าบุตรบำรุงโดยหน้าที่ ๕ ประการนี้แล ย่อมอนุเคราะห์บุตร ด้วยหน้าที่ ๕ ประการ (๑) ห้ามไม่ให้ทำความชั่ว (๒) ให้ตั้งอยู่ในความดี (๓) ให้ศึกษา

^{๑๖} อัง.จตุกก.(ไทย) ๒๑/๖๓/๑๐๗.

ศิลปวิทยา (๔) หามรรยา (สามิ) ที่สมควรให้ (๕) มอบทรัพย์สินสมบัติไว้ในเวลาอันสมควร^{๑๗}

จากพระสูตรทั้ง ๒ ข้างต้น สามารถแยกอธิบายหน้าที่ของแม่ ได้ดังนี้

(๑) หน้าที่ของแม่ในพรหมสูตร

ฐานะของแม่ที่พระพุทธองค์ได้ทรงแสดงไว้ มี ๔ อย่าง คือ เป็นพระพรหม เป็นบูรพาจารย์ เป็นบูรพเทพ และเป็นอาหุไนยบุคคล และการทำหน้าที่ในแต่ละตำแหน่งย่อมมีความสำคัญที่แตกต่างกันไป ทางพระพุทธศาสนาจึงได้อธิบายหน้าที่ของแม่ตามฐานะต่างๆ ไว้ตามลำดับดังนี้

- หน้าที่ของแม่ในฐานะเป็นพรหมของบุตร

พรหมนั้น ศาสนาพราหมณ์ ถือว่า เป็นผู้สร้างโลก เป็นเทพเจ้าผู้ดลบันดาลสิ่งทั้งหลาย เป็นผู้สร้างสรรค์และอภิบาลโลก^{๑๘} ส่วนทางพระพุทธศาสนา ยกย่องพ่อแม่ว่าเป็นพรหมของลูก ก็เพราะท่านทั้ง ๒ ได้ทำหน้าที่เฉกเช่นเดียวกับพระพรหม คือ^{๑๙}

(ก) ให้กำเนิดลูก

(ข) ให้การเลี้ยงดูลูก

(ค) แสดงโลกนี้แก่ลูก

แต่ในการทำหน้าที่เหล่านั้น ผู้เป็นแม่จะรับภาระมากกว่าพ่อ ซึ่งสอดคล้องกับคำกล่าวของบัณฑิตในพระพุทธศาสนาว่า “สตรีผู้ยังบุตรให้เกิด ชื่อว่า มารดา บุรุษผู้ยังบุตรให้เกิดชื่อว่าบิดาบรรดามารดาบิดาเหล่านั้น มารดาเท่านั้น เป็นผู้ทำกิจที่ทำไดยาก”^{๒๐} และความที่แม่เป็นผู้ทำกิจที่ทำไดยากนี้ ในโศกนันทชาดก ได้อธิบายไว้ ดังนี้^{๒๑}

มารดาเมื่อหวังผลคือบุตรจึงนอบน้อมเทวดา และได้ถามถึงฤกษ์ ฤกษ์ และปีทั้งหลาย เมื่อมารดานั้นมีระดู การตั้งครรภ์จึงมีได้ เพราะการตั้งครรภ์นั้น มารดาจึงมีการแพ้ท้อง เพราะเหตุ นั้น บัณฑิตจึงเรียกท่านว่าสุหทา หญิงผู้มีใจดี มารดาประคับประคองครรภ์อยู่หนึ่งปีหรือ หย่อนกว่าบ้างแล้วจึงคลอดบุตร เพราะเหตุ นั้น มารดานั้นจึงชื่อว่าหญิงผู้ให้กำเนิดบุตร เพราะเหตุ นั้น บัณฑิตจึงเรียกท่านว่า ชเนตตี หญิงผู้ยังบุตรให้เกิด เมื่อบุตรร้องไห้ มารดาก็ปลอบโยนให้ยินดี

^{๑๗} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๗/๒๑๒-๒๑๓.

^{๑๘} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), *คุณบิดามารดา สุตพรรณนามหาศาล*, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์วิไลดา, ๒๕๕๐), หน้า ๓๐.

^{๑๙} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), *ความสุขของครอบครัว คือสันติสุขของสังคม*, (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๓. หน้า ๔.

^{๒๐} มหามกุฏราชวิทยาลัย, *มังคลัตถปิณีแปล เล่ม ๒*, หน้า ๑๙๖.

^{๒๑} ชุ.ชา. (ไทย) ๒๘/ ๑๖๕-๑๖๙/๘๑-๘๒.

ได้ด้วยน้ำนมบ้าง ด้วยการร้องเพลงกล่อมบ้าง ด้วยการกอดไว้แนบอ้อมบ้าง เพราะเหตุนี้
บัณฑิตจึงเรียกท่านว่า โทเสนดี หญิงผู้ยังบุตรให้ร่าเริงยินดี

จากพระสูตรข้างต้น เห็นได้ว่า การทำกิจที่ทำได้ยากของแม่อ้างกล่าว มีความคล้ายคลึงกับการทำหน้าที่ของแม่ในฐานะเป็นพรหมของลูก ซึ่งสามารถ นำมาอธิบายได้ดังนี้

(ก) การให้กำเนิดลูก

การให้กำเนิดลูกเป็นกิจที่ทำได้ยากของแม่ เพราะต้องผ่านขบวนการเสี่ยงภัยต่อชีวิต และความเจ็บปวดทรมานอย่างมากมาย ซึ่งถ้าพิจารณาจากพระสูตรข้างต้นที่ว่า “เมื่อมารดานั้นมีระดู การตั้งครรภ์จึงมีได้เพราะการตั้งครรภ์นั้น มารดาจึงมีการแพ้ท้อง . . . มารดาประคับประคองครรภ์อยู่หนึ่งปีหรือหย่อนกว่าบ้างแล้วจึงคลอดบุตร” จะเห็นได้ว่า กิจที่ทำได้ยากของแม่เกี่ยวกับการให้กำเนิดลูกน้อยนั้น จะมีกระบวนการเป็นขั้นตอนเริ่มตั้งแต่ การตั้งครรภ์ การแพ้ท้อง การประคับประคองครรภ์ จนถึง การคลอด ตามคัมภีร์พระพุทธศาสนา การตั้งครรภ์ จะมีขึ้นได้ ก็ต้องอาศัยการเกิดขึ้นพร้อมๆ กันของปัจจัย ๓ ประการ คือ มารดาบิดาอยู่ร่วมกัน มารดามีระดู และ คันธัพพะก็ปรากฏ^{๒๒} ซึ่ง อธิบายความหมายได้ว่า

๑) มารดาบิดาอยู่ร่วมกัน หมายถึง มารดาบิดาอยู่ร่วมกันแบบสามีภรรยา

๒) มารดามีระดู หมายถึง มารดาอยู่ในวัยเจริญพันธุ์ ที่มีระดูมาเป็นปกติทุกเดือน พร้อมทั้งจะมีบุตรได้

๓) คันธัพพะปรากฏ หมายถึง มีปฏิสนธิวิญญานมาเกิดในครรภ์นั้น^{๒๓}

เมื่อเกิดการตั้งครรภ์ขึ้น ในระยะแรก ๆ แม่ส่วนใหญ่จะมีอาการแพ้ท้องและอาการทั่ว ๆ ไปที่พบ คือ วิงเวียนศีรษะ เคลื่อนไหว อาเจียน มักมีอาการในช่วงเช้า จึงเรียกอาการเหล่านี้ว่า Morning Sickness (มอร์นิ่ง ซิกเนส) แต่แม่บางรายอาจมีอาการแพ้ท้องถึงขั้นรับประทานอาหารไม่ได้เลย อาเจียนมากจนร่างกายขาดทั้งน้ำและอาหาร และอาจแพ้ท้องอย่างหนักไปจนถึงคลอด^{๒๔} การทำหน้าที่ของแม่ในช่วงต้นๆ นี้ จึง มีความยากลำบากพอสมควร แต่แม่ทุกคนก็สามารถฝ่าฟันความทุกข์ทรมานไปได้ ทั้งนี้เพราะ ความรักอันยิ่งใหญ่ที่มีต่อลูกในครรภ์ บัณฑิตทางพระพุทธศาสนา จึงเรียกแม่ที่แพ้ท้องว่า สุขหา หรือ หญิงผู้มีใจดี^{๒๕}

^{๒๒} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๐๘/๔๔๔.

^{๒๓} ม.ม.อ. ๒/๔๐๘/๒๑๘.

^{๒๔} นาลันทา, “๓ สติของการแพ้ท้อง”, MC แม่และเด็ก, ปีที่ ๓๔ ฉบับที่ ๔๗๕ (กันยายน ๒๕๕๔), [ออนไลน์], แหล่งที่มา : <http://baby.kapook.com/view32456.html>, [๒๒ มีนาคม ๒๕๕๖].

^{๒๕} ชุ.ชา. (ไทย) ๒๘/ ๑๖๖/๘๑.

การประคับประคองครรภ์จนกว่าจะคลอด ก็เป็นอีกภารกิจหนึ่งที่สำคัญของแม่ เนื่องจากทารกในครรภ์ จะมีพัฒนาการเป็นเช่นไร ขึ้นอยู่กับการดูแลเอาใจใส่สุขภาพร่างกายของตัวแม่เองเป็นสำคัญ โดยแม่ควร รับประทานอาหารที่มีประโยชน์ ไม่ดื่มเหล้า หรือสูบบุหรี่ เพราะสิ่งที่แม่รับประทานเข้าไป จะมีผลต่อทารกในครรภ์ทั้งสิ้น นอกจากนั้น อาการต่างๆที่เกิดขึ้นกับแม่ ในระหว่างตั้งครรภ์ เช่น ปวดหลัง ท้องผูก บวม น้ำ ริดสีดวง เส้นเลือดขอด หน้าท้องแยก ปัสสาวะบ่อย เป็นต้น ก็อาจทำให้ผู้เป็นแม่หงุดหงิด และอารมณ์เสียบ่อย ซึ่งจะมีผลกระทบต่อทารกในครรภ์ได้เช่นกัน ดังนั้น หน้าท้องของแม่ในช่วงนี้ คือ ดูแลสุขภาพทางกายของตัวแม่เองให้แข็งแรงอยู่เสมอ และทำให้ใจให้สงบ การสวดมนต์ ฟังธรรม และนั่งสมาธิ และทารกในครรภ์ต้องได้รับการทะนุถนอมเป็นระยะเวลาเกือบปี ถึงจะคลอดออกมาได้ ซึ่งแม่ที่ให้อำนาจบุตรนี้ บัณฑิตทางพระพุทธศาสนา เรียกท่านว่า ชนตติ หรือหญิงผู้ยังบุตรให้เกิด^{๒๖}

สรุปความได้ว่า การให้อำนาจลูก เป็นหน้าที่อันสำคัญยิ่งของผู้เป็นแม่ ซึ่งการทำหน้าที่นี้ หมายรวมถึงการตั้งครรภ์ และการประคับประคองครรภ์ด้วย การดูแลเอาใจใส่สุขภาพของตัวแม่เองทั้งทางกายและใจให้แข็งแรงอยู่เสมอ เพื่อทารกน้อยจะได้ถือกำเนิดออกมาจากครรภ์อย่างปลอดภัย และมีอวัยวะครบบริบูรณ์ จากความยากลำบากของการทำหน้าที่นี้ พระพุทธศาสนา จึงแสดงฐานะของแม่ว่าเป็นพรหมของลูก และยังได้รับการกล่าวถึงใน ฎีกาทุกนิบาต อังคุตตรนิกายอีก ว่า “บรรดามารดาบิดา มารดาเท่านั้น มีอุปการะมากกว่า เหตุนี้ พระอาจารย์ทั้งหลายจึงกล่าวจะยอว่าช่างชาวสำหรับมารดานั้นเท่านั้น เพราะมารดานั้นเป็นผู้อันบุตรจะพึงทำตอบแทน โดยความเป็นประธาน”^{๒๗}

(ข) การเลี้ยงดูลูก

เมื่อแรกเกิด ทารกยังไม่สามารถช่วยเหลือตัวเองได้ จึงต้องได้รับการพุงฟัก อย่างทะนุถนอมจากแม่ผู้ให้อำนาจ ซึ่งทางธรรมชาติได้สร้างสรีระของแม่สำหรับผลิตน้ำนมให้ลูกได้ดื่ม และความอ่อนโยนและความรักของแม่ที่มีต่อลูกยังเป็นปัจจัยสำคัญในการทำหน้าที่เป็นผู้โอบอุ้ม ปลอดภัย ยามลูกร้องไห้ ด้วยการให้ตมึนมบ้าง ด้วยการซบกล่อมบ้าง ด้วยการอุ้มแนบอกร้อยอย่างอบอุ่น ลูกจะได้มีอารมณ์แจ่มใสเบิกบานอยู่เสมอ ด้วยเหตุนี้ บัณฑิตในพระพุทธศาสนา จึง เรียก แม่ผู้เลี้ยงดูลูก และแม่ผู้ทำให้ลูกกล้าเริงยินดีนี้ว่า “โปเสนติ” และ “โตเสนติ”^{๒๘} ในปัจจุบัน นักวิชาการด้านจิตวิทยา ได้อธิบายเรื่องทำนองเดียวกันนี้ว่า ทารกจะใช้วิธีการสื่อสารให้บุคคลอื่นได้รับรู้ความต้องการของตนโดยการส่งเสียง “ร้อง” หลังจากส่งข่าวสารเช่นนั้นไปแล้ว ถ้ามีคนมาช่วย

^{๒๖} ชุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๑๖๗/๘๒.

^{๒๗} มหามกุฏราชวิทยาลัย, มงคลตถปิปปินแปล เล่ม ๒, หน้า ๒๐๖-๒๐๗.

^{๒๘} ชุ. ชา. (ไทย) ๒๘/๑๖๘-๑๖๙/๘๒.

แก้ไขเหตุที่ทำให้รู้สึกไม่สบายหมดสิ้นไป หรือรับการปลดปล่อยความต้องการต่างๆ เหล่านั้นสนใจ ทารกจะมีอารมณ์แจ่มใสขึ้นบาน ซึ่งการได้รับการตอบสนองความต้องการเช่นนี้ ทำให้เด็กมีความรู้สึกที่ “มีผู้ทำให้เราสุขสบายเสมอ” และเมื่อเติบโตขึ้น ความรู้สึกนี้จะไปพัฒนาทัศนคติที่เขามีต่อสังคมรอบข้างในทางบวก คือ จะมีความรักความผูกพันต่อผู้คนรอบข้าง โดยมองคนอื่นในแง่ดีอยู่เสมอ^{๒๙}

ความสำคัญของแม่ในการเลี้ยงดูลูก ตามที่กล่าวข้างต้น เป็นสิ่งที่บ่งชี้ให้เห็นว่า มีแต่แม่ผู้ให้กำเนิดลูกเท่านั้นที่เหมาะสมที่สุดในการจะบ่มเพาะนิสัยและทัศนคติที่ดีให้แก่ลูกตั้งแต่วัยยังเป็นทารก ทั้งนี้เพราะ ความผูกพันทางสายเลือดระหว่างแม่และลูก ทำให้เด็กสัมผัสได้ถึงความรัก ความอ่อนโยนของแม่ขณะให้นม หรือขณะอุ้มปลอบโยนเมื่อร้องไห้ ความรู้สึกดีๆ นี้จะค่อยๆ ฝังอยู่ในจิตใต้สำนึกของเด็ก และเมื่อโตขึ้น เขาก็จะมีความเอื้อโยไมตรีที่ดี และความผูกพันอาหาร ต่อผู้อื่นทั้งบุคคลในครอบครัว และนอกครอบครัว

ในการเลี้ยงดูลูก ยังมีสาระสำคัญอีกอย่างสำหรับผู้เป็นแม่ต้องคำนึงถึง คือ การสร้างความสบายให้เกิดขึ้นในบ้าน คำว่า “สบาย” มาจากคำภาษาบาลี ว่า “สัปปายะ” คือภาวะสบาย มีความหมายว่า สภาพเอื้อ สภาวะที่เกื้อหนุน^{๓๐} อาจเป็นสิ่งของ สถานที่ หรือบุคคล ที่ทำให้เป็นอยู่ ทำกิจกรรม หรือดำเนินกิจการต่างๆ อย่างได้ผลดี ภาวะสบายนี้ ถือว่า เป็นคุณภาพชีวิตขั้นพื้นฐานอย่างหนึ่งที่เอื้อต่อการมีสุขภาพอนามัย ทั้งกายและใจที่สมบูรณ์ ซึ่งสัปปายะหรือภาวะสบายที่แม่ควรทำให้มีขึ้นในครอบครัวนั้น ตามหลักพระพุทธศาสนาจะมี ๗ ประการ^{๓๑} ดังนี้

๑) เสนาสะสบาย คือ ที่พักที่อาศัย อยู่ในสถานที่ไม่พลุกพล่าน จอแจ มีความปลอดภัยและสะดวกสบายต่อการสัญจรไปมา และเป็นที่พักไกลจากอบายมุขและสิ่งเสพติดทั้งหลาย

๒) โคจรสบาย คือ มีตลาด ร้านค้า ที่จำหน่าย อาหาร และเครื่องใช้ที่จำเป็น ไม่ไกลเกินไปจากบ้าน สะดวกสบายในการจับจ่ายใช้สอย

^{๒๙} ศรีเรือน แก้วกังวาล, จิตวิทยาพัฒนาการชีวิตทุกช่วงวัย (เล่ม ๑) แนวคิดเชิงทฤษฎี-วัยเด็กตอนกลาง., (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด สามลดา, ๒๕๕๓), หน้า ๑๖๘.

^{๓๐} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๑๒ ชำระ-เพิ่มเติม ช่วงที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๔๓๑.

^{๓๑} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), สี่หน้าที่ของสตรีไทย, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์พลีธรรม, ๒๕๕๕), หน้า ๑๘-๑๙..

๓) อาหารสบาย คือ มีข้าวปลาอาหารให้รับประทานอย่างเพียงพอ โดยคำนึงถึงความสะดวกและคุณค่าของอาหารที่เหมาะสมกับสุขภาพของทุกวัย

๔) อุตสบาย คือสภาพแวดล้อมภายในบ้านมีความร่มรื่น อากาศถ่ายเทไม่ร้อนเกินไป เหมาะสำหรับพักอยู่อาศัย

๕) อิริยาบถสบาย คือ จัดสถานที่ให้เด็กได้วิ่งเล่น เคลื่อนไหวร่างกายอย่างเพียงพอ เป็นการเสริมสร้างพละนาฏยทางกายของเด็กให้แข็งแรง

๖) บุคคลสบาย คือ พ่อแม่ลูกมีปฏิสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน พี่น้องรักใคร่กลมเกลียวกัน บุคคลในครอบครัวมีแต่ช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ไม่มีใครก่อความเดือดร้อนวุ่นวาย ซึ่งหมายความว่า ทุกคนในบ้านอยู่ด้วยกันอย่างสงบสุข

๗) สวรระสบาย คือ ให้เด็กได้ยิน ได้ฟัง ถ้อยคำ และเรื่องราวต่างๆ ที่ช่วยให้เกิดปัญญา มีความรู้ความเข้าใจในหลักความจริง และความดีงาม ทั้งนี้ก็ต้องเปิดโอกาสให้เด็กได้พูดคุย แสดงความคิดเห็น และปรึกษาหารือในสิ่งที่ไม่เข้าใจด้วย

จากสัปปายะ ๗ ประการข้างต้น เห็นได้ว่า ภาวะสบายดังกล่าวนั้น จะประกอบด้วยปัจจัยหลัก ๓ อย่าง คือ สิ่งของอุปโภคบริโภค สถานที่และบุคคล ซึ่งในกรณีของการเลี้ยงดูลูก แม่ควรทำให้เด็กได้รับภาวะสบายจากทั้ง ๓ ปัจจัย เพราะถ้าแม่มีแต่เลี้ยงด้วยการให้วัตถุเงินทอง สิ่งของอุปโภคบริโภค โดยไม่ดูแลหรือไม่มีเวลาอยู่ร่วมกับลูก ปล่อยให้ลูกต้องรับผิดชอบชีวิตและปัญหาของเขาโดยลำพัง เด็กก็จะขาดความอบอุ่นจากครอบครัว และอาจออกจากบ้านเพื่อแสวงหาความมั่นคงทางใจจากเพื่อนฝูง ซึ่งถ้าคบเพื่อนไม่ดี ก็จะชวนไปทำความเสียหาย เป็นอันตรายต่ออนาคตและชีวิตได้ เช่น เป็นอันธพาล เล่นการพนัน ดิตยา และเที่ยวกลางคืน เป็นต้น ดังนั้นหน้าที่ในการดูแลลูก ต้องครอบคลุมถึง การสร้างบรรยากาศในบ้านให้สบายและน่าอยู่ให้ครบถ้วนด้วยองค์ประกอบทั้งสามดังกล่าวข้างต้น โดยเฉพาะ ปัจจัยทางด้านบุคคล คือ แม่จะต้องทำความสบายทางใจให้แก่ลูก ด้วยการสร้างความสัมพันธ์ที่ดีกับลูก โดยการอยู่ใกล้ชิดเอาใจใส่ลูกตั้งแต่เล็กจนโต และพร้อมที่จะเป็นที่ปรึกษาของลูกได้ทุกเรื่องและทุกเมื่อ

(ค) การแสดงโลกนี้แก่ลูก

คนมักกล่าวว่า เด็กที่เกิดมามีแต่ความบริสุทธิ์ คำว่า “บริสุทธิ์” ในที่นี้หมายถึง “ว่าง” คือ “ว่างจากความรู้” หรือ “มีความไม่รู้” ^{๓๒} แต่การจะดำรงชีวิตอยู่ในโลกนี้ได้ จำเป็นต้องมีความรู้ และผู้ที่จะให้ความรู้แก่เด็กตั้งแต่แรกเกิดได้ ดีที่สุดก็คือ แม่ผู้ให้กำเนิด ซึ่งพระ

^{๓๒} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **พัฒนาการ แบบองค์รวมของเด็กไทย**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พระพุทธศาสนาของธรรมสภา, ๒๕๔๖), หน้า ๑๙.

พุทธองค์ตรัสเรียกแม่ที่ทำหน้าที่นี้ว่า “ผู้แสดงโลกแก่ลูก” ^{๓๓} ในการแสดงโลกแก่ลูกนั้น แม่จะทำหน้าที่เป็นผู้นำ ผู้ชี้บอก และผู้ให้ความรู้ เพื่อเด็กจะได้มีการพัฒนาความรู้สึก ทักษะ ทศนคติ ต่อโลก ต่อสังคม และต่อเพื่อนมนุษย์ในทางที่ดี อีกทั้งยังได้รู้วิธีการดำเนินชีวิตที่ถูกต้องด้วย ^{๓๔} และ แม่ที่จะทำหน้าที่นี้ได้ ทางพระพุทธศาสนาอธิบายว่า จะต้องเป็นผู้ที่มีหลักคุณธรรม ที่เรียกว่า พรหมวิหาร ๔ อันได้แก่ ^{๓๕}

- เมตตา คือ ใจของแม่ประกอบด้วยความรักความปรารถนาดี เอาใจใส่เลี้ยงดูลูกให้เจริญเติบโตและมีความสุข

- กรุณา คือ แม่มีความสงสาร คอยช่วยเหลือให้พ้นจากความยุ่งยากเดือดร้อน ช่วยแก้ไขปัญหาและปลดเปลื้องความทุกข์

- มุทิตา คือ แม่จะคอยส่งเสริม ให้กำลังใจ และพลอยยินดี เมื่อลูกประสบความสำเร็จ

- อุเบกขา คือ แม่ต้องมีใจนิ่งสงบเป็นกลาง วางเฉยคอยดู เมื่อถึงเวลาที่ลูกจะต้องรับผิดชอบตัวเองหรือควรรู้จักฝึกหัดทำอะไรด้วยตนเอง ซึ่งหมายถึงการให้โอกาสลูกในการพัฒนาตัวเอง

จากคุณธรรมทั้ง ๔ หากพิจารณาในสาระสำคัญ ก็สามารถแบ่งออกเป็น ๒ ด้านด้วยกัน คือ ^{๓๖}

ด้านที่หนึ่ง : ด้านความรู้สึก

โดยปกติ แม่ทุกคนย่อมไม่โกรธเคือง ชิงชัง รังเกียจ หรือ คิดร้าย ต่อลูก แต่กลับจะแสดงสิ่งต่างๆที่เป็นประโยชน์แก่ลูกด้วยความรู้สึกรัก และเมตตา ยามลูกมีความสุข แม่ก็พร้อมที่จะเข้าไปช่วยเหลือแก้ปัญหาให้ และจะพลอยยินดี เมื่อลูกประสบความสำเร็จ ซึ่งการแสดงโลกนี้แก่ลูกด้วยคุณธรรม ๓ ข้อ คือ เมตตา กรุณา และมุทิตานั้น ถ้าอยู่ในระดับพอดี เด็กก็จะพัฒนาความรู้สึก ทักษะ ทศนคติ ต่อโลก ต่อสังคม และต่อเพื่อนมนุษย์ ไปในทิศทางที่สร้างสรรค์ ดังนี้ ^{๓๗}

๑) มีความรู้สึกต่อเพื่อนมนุษย์ด้วยท่าทีที่เป็นมิตร มิไม่ตรี

๒) มีความรู้สึกต่อธรรมชาติ ด้วยความชื่นชมในความงามและความสงบ

^{๓๓} พระพรหม คุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), ความสุขของครอบครัว คือสันติสุขของสังคม, (กรุงเทพมหานคร:มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๓), หน้า ๑๔.

^{๓๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔, ๑๖.

^{๓๕} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), คุณบิดามารดา สดุดพระรณนามหาศาล, หน้า ๑๒-๑๓.

^{๓๖} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), ความสุขของครอบครัว คือสันติสุขของสังคม, หน้า ๕.

^{๓๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖-๑๗.

๓) มีความรู้สึกต่อสิ่งทั้งหลายด้วยความอยากเข้าไปศึกษา ค้นคว้า และเรียนรู้

๔) มีความรู้สึกต่อความสัมพันธ์ของตนเองและสังคม ด้วยท่าทีของการอยากเข้าไปมีส่วนร่วมสร้างสรรค์ แก้ไขปัญหา และ พัฒนาให้ดียิ่งขึ้น

ในขณะเดียวกัน หากแม่มีความรู้สึกรักและเมตตามากเกินไป โดยไม่ปล่อยให้ลูกทำอะไรด้วยตัวเอง เพราะกลัวลูกจะลำบาก เด็กก็จะอ่อนแอ หวังพึ่งพาแต่ผู้ใหญ่ และจะเรียกร้องอยู่เสมอ ด้วยเหตุนี้ พระพุทธศาสนาจึงอธิบายว่า แม่ควรมีความรู้หรือการใช้ปัญญามาควบคุมความรู้สึก เพื่อสร้างความสมดุลและความถูกต้องให้เกิดขึ้น^{๓๘} ดังนั้น ความรู้หรือปัญญาจึงเป็นอีกด้านหนึ่งที่แม่ต้องใช้ในการแสดงโลกนี้แก่ลูก ควบคู่ไปกับความรู้สึก คือ ความเมตตา กรุณา และ มุทิตา

ด้านที่สอง : ด้านความรู้

ความรู้ในที่นี้ คือ ปัญญาซึ่งเป็นปัญญาที่รู้ความจริง ความถูกต้อง ต่อหลักการ และกฎเกณฑ์กติกาทั้งหลายที่ยึดเหนี่ยวให้สังคมมนุษย์อยู่ได้ โดยแม่ที่จะทำหน้าที่เสนอโลกนี้แก่ลูก ให้สมดุลกับความรู้สึกรักและเมตตานี้ จะต้องนำเอาปัญญานี้ มาจัดปรับสภาพจิตใจ ให้เป็นกลาง ไม่เอนเอียง ซึ่งทางพระพุทธศาสนา เรียกว่า อุเบกขา^{๓๙} โดยทั่วไป คำว่า “อุเบกขา” แปลว่า คอยมองดู มาจาก อุป (ใกล้ๆ หรือ คอย) + อิกข (มอง)^{๔๐} มีความหมายว่า ความรู้จักวางใจเฉยๆ^{๔๑} สำหรับกรณีของอุเบกขาที่ประกอบด้วยปัญญา การวางใจเฉยๆ เป็นการปล่อยให้เด็กทำด้วยตนเอง แต่ไม่ทอดทิ้ง จะคอยเป็นที่ปรึกษา และให้คำแนะนำ เพื่อเขาจะได้ทำในสิ่งที่ถูกต้องและได้ผลดี ซึ่ง แม่จะพิจารณาใช้อุเบกษาดังกล่าวก็ต่อเมื่ออยู่ในสถานการณ์ ดังต่อไปนี้^{๔๒}

๑) เมื่อลูกสมควรต้องรับผิดชอบตัวเอง แม่ต้องวางอุเบกขา โดยฝึกเขาให้ทำอะไรเอง เพื่อให้เขาสามารถดำเนินชีวิตด้วยตัวเองในอนาคต เพราะเมื่อเขาโตขึ้น เขาจะต้องอยู่ในโลกแห่งความเป็นจริง โลกที่มีกฎเกณฑ์กติกา ทั้งกฎเกณฑ์ในธรรมชาติ และกฎเกณฑ์ในสังคม ซึ่งเขาจะต้องไปอยู่กับความจริงเหล่านั้น

๒) เมื่อเขาจะต้องรับผิดชอบต่อภาระกระทำของเขา ในสังคมมนุษย์ จะมีกฎเกณฑ์ กติกา ที่ทุกคนในสังคมต้องปฏิบัติตาม ครอบครัวก็เช่นกัน ต้องมีกฎเกณฑ์กติกาเพื่อให้

^{๓๘} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), *คุณบิดามารดา สุตพรรณนามหาศาล*, หน้า ๔๖.

^{๓๙} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), *พัฒนาการ แบบองค์รวมของเด็กไทย*, หน้า ๕๕.

^{๔๐} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), *คุณบิดามารดา สุตพรรณนามหาศาล*, หน้า ๔๓.

^{๔๑} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), *พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์*, หน้า ๕๖๒.

^{๔๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), *คุณบิดามารดา สุตพรรณนามหาศาล*, หน้า ๕๐-๕๓..

สมาชิกของครอบครัวอยู่กันอย่างสงบ มีระเบียบวินัย เป็นการฝึกลูกให้พร้อมที่จะไปรับผิดชอบดำเนินชีวิตในสังคมต่อไป ดังนั้น กฎต้องเป็นกฎ ถ้าเขาทำอะไรผิดก็ต้องรับผิดชอบต่อการกระทำของตัวเอง ทำถูกก็ว่าไปตามถูก ทะเลาะกันก็ต้องมีความยุติธรรม แม่ต้องมีอุเบกขาเพื่อปฏิบัติให้ถูกต้องตามธรรม ๓) เมื่อลูกรับผิดชอบตัวเองได้แล้ว เมื่อลูกสำเร็จการศึกษา มีงานทำ และมีครอบครัวของเขา แม่ต้องวางอุเบกขา ปล่อยให้เขารับผิดชอบต่อชีวิตและครอบครัวของเขาเอง ไม่เข้าไปก้าวก่ายแทรกแซง

สรุปความได้ว่า การทำหน้าที่ของแม่ในการแสดงโลกนี้แก่ลูก ตามหลักพระพุทธศาสนานั้น แม่ต้องรู้จักใช้คุณธรรมประจำใจที่เรียกว่า พรหมวิหาร ๔ ให้ได้อย่างมีประสิทธิภาพ คุณธรรม ๓ ข้อแรก คือ เมตตา กรุณา และมูทิตา เป็นคุณธรรมที่แม่แสดงออกมาทางด้านความรู้สึกที่มีต่อลูก ซึ่งเมื่อเด็กได้สัมผัสกับความรู้สึกที่ดีเช่นนี้ ก็จะไปแสดงตอบต่อแม่หรืออาจขยายวงกว้างออกไปถึงบุคคลอื่นๆในสังคมด้วย แต่ถ้าเมื่อใดที่แม่มีความรู้สึกโกรธและเมตตาลูกมากเกินไป กลับจะทำให้ลูกอ่อนแอ และไม่รู้จักรับผิดชอบตัวเอง จะกลายเป็นแม่ไปขัดขวางการพัฒนาของลูก ความสำคัญของการทำหน้าที่ของแม่จึงอยู่ที่การใช้คุณธรรมข้อสุดท้าย คือ อุเบกขา มาช่วยดุลให้เกิดความพอดี แต่ต้องเป็นอุเบกขาที่ประกอบด้วยปัญญา คือ แม่ต้องปล่อยให้ลูกทำสิ่งต่างๆ ด้วยตัวเอง โดยคอยเป็นที่ปรึกษาอยู่ใกล้ๆ การพัฒนาการของเด็กก็จะมีผลสมบูรณ์ไปทั้ง ๒ ด้าน คือ เมื่อโตขึ้น เด็กจะเป็นคนที่มีความอ่อนโยน และมีน้ำใจต่อผู้อื่น ในขณะเดียวกัน ก็จะเป็นคนเข้มแข็ง มีความรับผิดชอบทั้งต่อตนเองและผู้อื่น

- หน้าที่ของแม่ในฐานะเป็นบูรพาจารย์

คำตามศัพท์ว่า บูรพาจารย์ หรือ บูพพาจารย์ ความหมายแปลว่า อาจารย์ต้น หรือ อาจารย์คนแรก คือมารดาบิดา^{๔๓} ซึ่งการทำหน้าที่ของแม่ในฐานะเป็นอาจารย์คนแรก หรือ บูรพาจารย์ของลูกนั้น มีรายละเอียด ปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา ดังต่อไปนี้

ในคัมภีร์ อรรถกถา กล่าวว่า “..... มารดาบิดา สำเนียง เมื่อจะให้บุตรก็กล่าวว่า เจ้าจงยืนอย่างนี้ จงเคี้ยวอย่างนี้ จงกินอย่างนี้ คนนี้เจ้าควรเรียกพ่อ คนนี้ควรเรียกพี่ชาย น้องชาย คนนี้ควรเรียกพี่สาว น้องสาว สิ่งนี้ควรทำนะ สิ่งนี้ไม่ควรทำนะ ที่โน้นควรเข้าไปนะ ที่โน้นไม่ควรเข้าไปนะ ดังนี้ ต่อมา แม่อาจารย์อื่นๆ จึงจะให้ศึกษาศิลปะ....”^{๔๔}

ในมังคลัตถปิณี ได้อธิบายในทำนองเดียวกันว่า “อนึ่ง เพราะมารดาและบิดาเหล่านั้น ยังบุตรให้ยึดถือ ให้สำเนียงอยู่ จำเดิมแต่เวลาที่บุตรเกิด ด้วยนัยเป็นต้นว่า “จงนั่งอย่างนี้ ยืนอย่างนี้” และว่า “คนนี้ เจ้าควรเรียกว่า “พ่อ” ต่อมาภายหลัง อาจารย์เหล่านั้นจึงให้

^{๔๓} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๑๘๕.

^{๔๔} ขุ.อิติ.อ. (ไทย) ๔๕/๖๗๑-๖๗๒.

ศึกษาศิลปะทั้งหลาย... อาจารย์เหล่านั้นแม่ทั้งหมด ชื่อว่า ปัจฉาจารย์.....ฉะนั้น มารดาบิดา ท่านจึงเรียกว่าบูรพาจารย์ เพราะเป็นอาจารย์ก่อนอาจารย์ทั้งหมด”^{๔๕}

ในหนังสือ “คุณบิดามารดา สุตพรรณนามหาศาล” พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้อธิบายเพิ่มเติมว่า การเป็นบูรพาจารย์ของแม่ คือการ เป็นอาจารย์คนแรก หรือ ครู ต้นที่มีใช้เป็นเพียงผู้อบรมสั่งสอนลูกให้รู้จักการกิน ดื่ม นั่ง นอน เดิน พุด ขับถ่าย และ นำลูกเข้าสู่ สังคมเพื่อให้รู้จักมีความสัมพันธ์กับบุคคลอื่น เท่านั้น แต่ยังเป็นผู้สอนวิธีการดำเนินชีวิตที่ถูกต้องและ ดีงามด้วย โดยการฝึกฝนอบรมเด็กให้เป็นคนที่มีความคิดและมีคุณธรรมก่อนอาจารย์ท่านอื่นๆ^{๔๖}

สรุปความว่า แม่ในฐานะเป็นบูรพาจารย์ของลูก ได้ทำหน้าที่อันสำคัญ ๒ อย่าง คือ

๑) เป็นครูคนแรกของลูก ที่สอนวิธีการใช้ชีวิตเพื่อการอยู่รอดตั้งแต่แรกเกิด ซึ่งเป็นพื้นฐานการดำรงชีวิตของมนุษยชาติ เช่น กิน ขับถ่าย นั่ง ยืน เดิน รวมทั้ง สอนพุด เพื่อ สามารถสื่อสารกับบุคคลอื่นได้

๒) เป็นครูคนแรกของลูก ที่สอนวิธีการดำเนินชีวิตที่ถูกต้อง เป็นการ วางรากฐานชีวิตให้แก่ลูกเพื่อเขาจะได้ก้าวเดินด้วยตนเองอย่างมั่นคงต่อไป

ในบรรดาหน้าที่ ๒ อย่างนี้ พระพุทธศาสนาจะเน้นการสอนในข้อ ๒ เป็น สำคัญ คือ การฝึกเด็กให้รู้จักคิด รู้จักพิจารณา มองเป็น คิดเป็น ที่เรียกว่า โยนิโสมนสิการ^{๔๗} จะทำ ให้เด็กได้พัฒนาความสามารถ ได้ทั้งจิตใจที่เข้มแข็ง และได้ทั้งพัฒนาปัญญา อันนำไปสู่การดำเนิน ชีวิตที่ถูกต้องและดีงาม

- หน้าที่ของแม่ในฐานะเป็นบูรพาเทพ

พระพุทธศาสนาได้ยกย่องแม่ในฐานะเป็นบูรพาเทพ ก็เนื่องด้วยกิจที่ท่านทำ เพื่อลูก มีลักษณะดังเทพ ดังปรากฏในตอนหนึ่งของมังคลัตถปิณีว่า^{๔๘}

เหมือนอย่างว่า วิสุทธิตเทพ กล่าวคือ พระชีนาสพ ไม่คำนึงถึงความผิดอันพวชนพาลทำแล้วหวังแต่ความเสื่อมไปแห่งความพินาศและความเกิดขึ้นแห่งความเจริญ ปฏิบัติเพื่อประโยชน์สุขแก่พวกเขาโดยส่วนเดียวแท้ๆ...ฉันใด มารดาและบิดาแม่นั้น ก็ฉันนั้น ไม่คำนึงถึงความผิดของบุตรทั้งหลาย ปฏิบัติเพื่อประโยชน์สุขแก่บุตรเหล่านั้นโดยส่วนเดียวเท่านั้น. . . เพราะฉะนั้น

^{๔๕} มหาหมกุฎราชวิทยาลัย, มังคลัตถปิณีแปล เล่ม ๒, หน้า ๒๐๑-๒๐๒.

^{๔๖} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), คุณบิดามารดา สุตพรรณนามหาศาล, หน้า ๖๖.

^{๔๗} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พัฒนาการ แบบบองศ์รวมของเด็กไทย, หน้า ๓๕.

^{๔๘} มหาหมกุฎราชวิทยาลัย, มังคลัตถปิณีแปล เล่ม ๒, หน้า ๒๐๑.

ท่านทั้ง ๒ นั้นจึงชื่อว่าเทพ เพราะเป็นผู้มีความประพัตริเช่นดังเทพ...ส่วนมารดาบิดา ท่านเรียกว่าบุรพเทพเพราะท่านเป็นผู้มีอุปการะก่อนกว่าเทพเหล่าอื่น

ความข้างต้น บ่งชี้ให้เห็นถึง ความเป็นบุรพเทพของแม่ จากการทำหน้าที่อันสำคัญดังนี้

๑. ปฏิบัติหน้าที่เหมือน วิสุทธิเทพ หรือ พระอรหันต์^{๔๙} ที่มีความบริสุทธิ์ทางใจต่อลูกใน ๒ กรณี คือ

(๑) ในยามปกติ แม่พร้อมที่จะทำทุกอย่าง เพื่อให้ลูกมีความสุข และประสบแต่ความเจริญรุ่งเรือง ในชีวิต

(๒) ในยามที่เกิดความผิดพลาดขึ้น แม่พร้อมที่จะให้อภัยลูกเสมอ โดยพิจารณาความผิดดังกล่าวด้วยความเมตตา และด้วยความปรารถนาที่จะอุ้มชูประคับประคอง ให้กำลังใจแก่ลูกเพื่อปรับเปลี่ยนพฤติกรรมที่ผิดพลาด แก้ไขให้ถูกต้อง

๒. ปฏิบัติหน้าที่ก่อนเทพเหล่าอื่น ในด้านที่เป็นผู้มีอุปการะมาก โดยพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสถึงความที่แม่เป็นผู้มีอุปการะมากในลักษณะต่างๆ ดังนี้^{๕๐}

(๑) เป็นผู้เลี้ยงดูบุตร

ความหมายของ คำว่า “ผู้เลี้ยงดู” ที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา คือ

- ผู้บำรุง ภาษาบาลีใช้คำว่า “อาปาทกา” คือ ผู้เลี้ยงชีวิต หมายถึง ชีวิตของบุตรทั้งหลายอันมารดาบิดานั้นบำรุงเลี้ยง สืบต่อไปโดยต่อเนื่องกัน^{๕๑}

- ผู้ปรนปรี หรือผู้เลี้ยง ภาษาบาลี ใช้คำว่า “โปสกา” คือ ผู้ยังมือและเท้าให้เจริญ โดยให้ดื่มโลหิตในหทัย ซึ่งในภิกขุทกถาอังคุตตรนิกาย อธิบายว่า “หทัยโลหิต ได้แก่ น้ำนม” ดังนั้น ผู้ปรนปรีหรือผู้เลี้ยง จึงหมายถึง มารดาบิดาผู้ประคับประคองเลี้ยงบุตรให้เจริญเติบโต ด้วยข้าวและน้ำเป็นต้น^{๕๒}

สรุปได้ว่า “ผู้เลี้ยงดู” ในความหมายข้างต้น คือ ผู้ที่ทำหน้าที่ให้การบำรุงเลี้ยง ชีวิตของบุตรให้อยู่รอด จนเติบโตใหญ่ ซึ่งต้องประคบประหงมเลี้ยงดูตั้งแต่แรกเกิดด้วยน้ำนมที่

^{๔๙} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๓๘๒.

^{๕๐} มหามกุฏราชวิทยาลัย, มงคลดัตถปิณีแปล เล่ม ๒, หน้า ๒๐๓-๒๐๔.

^{๕๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๐๓

^{๕๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๐๔.

กลั่นจากเลือดในอกของตน การทำหน้าที่เป็นผู้เลี้ยงดูดังกล่าวนี้นี้ จึงถือว่ามียุปการะมากและคงไม่มีใครสามารถทำหน้าที่นี้ได้ นอกจากผู้เป็นแม่เท่านั้น

(๒) เป็นผู้แสดงโลกนี้แก่บุตร

ภาษาบาลีใช้คำว่า “ทสเสตาโร” โดยในมังคลัตถปิณียอธิบายว่า ถ้ามารดาบิดาพึงจับบุตรทั้งหลายที่เท่าทั้ง ๒ แล้ว เหวี่ยงไปในป่า ในน้ำ หรือในเหว ในวันที่บุตรเกิด บุตรเหล่านั้นจะไม่เห็นอิฏฐารมณ์ในโลกนี้ การที่บุตรเหล่านั้นเห็นอารมณ์นั้นได้ก็ เพราะมารดาบิดาไม่ทำอย่างนั้น เลี้ยงดูไว้ เหตุนั้น มารดาบิดานั้นจึงชื่อว่า ผู้แสดงโลกนี้^{๕๓}

ความข้างต้นแสดงให้เห็นว่า แม่เป็นผู้มีอุปการะมาก ที่ไม่ทอดทิ้งลูกตั้งแต่แรกเกิด ทำการเลี้ยงดูด้วยการแสดงสิ่งต่างๆ ที่เป็นประโยชน์ พร้อมทั้งชี้แนะและแนะนำให้รู้จักโลกและธรรมชาติแวดล้อมโดยเฉพาะอย่างยิ่งมนุษย์ที่อยู่รอบตัวเด็ก ด้วยทำให้อาการและความรู้สึกที่ดี ทำให้เด็กมีทัศนคติในเชิงบวก พร้อมทั้งจะเป็นมิตรกับคนทั้งหลาย ซึ่งเป็นการฝึกเด็กให้เรียนรู้การอยู่ร่วมกันกับบุคคลอื่นๆ ในสังคมได้เป็นอย่างดี

(๓) เป็นผู้อนุเคราะห์บุตร

ภาษาบาลีใช้คำว่า “ปชาย อนุกมปกา” แปลว่า เป็นผู้เอื้อเฟื้อ ผู้ช่วยเหลือบุตร^{๕๔} ขอบเขตของการอนุเคราะห์ บุตรตามหลักพระพุทธศาสนา ที่ปรากฏให้เห็นในอรรถกถาและพระสูตร มี ดังนี้

ในมังคลัตถปิณีย กล่าวขยายความ “ปชาย อนุกมปกา” ไว้ว่า มารดาบิดาทำการตัดชีวิตของสัตว์เหล่าอื่น หรือสละพัสดุอย่างใดอย่างหนึ่งอันเป็นของตนนั้น ก็เพื่อต้องการประคับประคอง ค้ำครองบุตรของตนไว้^{๕๕} ทั้งนี้ สอดคล้องกับการประกาศพระคุณของมารดาในโศคนันทชาดก สัตตตินิบาต ที่ว่า

มารดาเป็นผู้อนุเคราะห์ เป็นที่พึ่งและเป็นผู้ให้รส (คือ น้านม) แก่พวกเรามาก่อน เป็นหนทางแห่งโลกสวรรค์ มารดาปรารณาเจ้า

มารดาเป็นผู้ให้รสมาก่อน เป็นผู้ค้ำครอง เป็นที่เข้าไปประกอบบุญกุศล เป็นหนทางแห่งโลกสวรรค์ มารดาปรารณาเจ้า

^{๕๓} มหามกุฏราชวิทยาลัย, มังคลัตถปิณียแปล เล่ม ๒, หน้า ๒๐๔.

^{๕๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๔๘๙.

^{๕๕} มหามกุฏราชวิทยาลัย, มังคลัตถปิณียแปล เล่ม ๒, หน้า ๒๐๔.

ทรัพย์อันใดที่เป็นทรัพย์ของมารดาที่ดี เป็นทรัพย์ของบิดาที่ดี แม้ทรัพย์ทั้ง ๒ มารดาก็คุ้มครองรักษาไว้เพื่อบุตรนั้น ด้วยหมายใจว่า แม้ทรัพย์ทั้ง๒นี้ พังเป็นของบุตรของเรา

มารดาเมื่อให้บุตรสำเนียงกว่า อย่างนี้ซึ้ง อย่างโน้นซึ้ง ย่อมลำบาก และทราบว่าเป็นบุตรของตนเมื่อถึงคราวเป็นหนุ่ม ลุ่มหลงมัวเมาในภรรยาของผู้อื่นอยู่จนตีกินเพียงคั้น ไม่กลับมาในเวลาเย็น ก็ย่อมเดือดร้อน ด้วยประการฉะนี้^{๕๖}

ถ้าพิจารณาจากอรรถกถาและพระสูตรข้างต้น จะเห็นถึงการอนุเคราะห์บุตรในทางพระพุทธศาสนาว่า ไม่ใช่เป็นการเอื้อเฟื้อ ช่วยเหลือบุตร ด้วยความรักความเมตตาเพียงอย่างเดียว ดังที่คนทั่วไปเข้าใจกัน แต่การอนุเคราะห์นี้จะมีการระบุขอบเขตที่ชัดเจนไว้ด้วย กล่าวคือ เมื่อบุตรยังเล็ก จำเป็นต้องมีที่พึ่งพา โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ผู้เป็นมารดาจะเป็นผู้อนุเคราะห์บุตรเป็นคนแรก ซึ่งการอนุเคราะห์นี้ เริ่มต้นตั้งแต่บุตรยังอยู่ในครรภ์ มารดาจะทำการบำรุงครรภ์และปกป้องคุ้มครองไม่ให้เกิดอันตรายใดๆแก่บุตรในท้อง เมื่อคลอดบุตรออกมา มารดาก็จะยังคอยป้อนนมป้อนน้ำอยู่อย่างไม่รู้จักเหน็ดเหนื่อย การอนุเคราะห์ด้วยการคุ้มครองอย่างใกล้ชิดนี้ เป็นสิ่งที่มารดาพึงกระทำอย่างยิ่งยามบุตรยังเล็กและต้องการที่พึ่งพา แต่ตราบใดที่บุตรโตพอที่จะทำอะไรได้ด้วยตนเองแล้ว การเอื้อเฟื้อช่วยเหลือควรมีขอบเขตจำกัด ที่ทางพระพุทธศาสนา เรียกว่า อุเบกขา

- หน้าที่ของแม่ในฐานะเป็นอาหุไนยบุคคล

คำว่า “อาหุไนยบุคคล” ที่ทางพระพุทธศาสนาใช้ยกย่องมารดานั้น มีการอธิบายไว้ดังนี้

อรรถกถาจารย์ใน มังคลัตถทีปนี กล่าวว่า “เพราะมารดาบิดานั้น ควรซึ่งวัตถุมีข้าวและน้ำเป็นต้น อันบุตรทั้งหลายนำมาบูชา ต้อนรับ จัดแต่ง คือเป็นผู้สมควร เพื่ออันรับข้าวและน้ำเป็นต้น ฉะนั้น มารดาบิดา ท่านจึงเรียกว่า อาหุไนยบุคคล(ของบุตร)”^{๕๗}

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้เปรียบเทียบ อาหุไนยบุคคล (ของลูก) ว่า ดุจพระอรหันต์ ที่มีจิตใจบริสุทธิ์สะอาด ซื่อตรง ไม่มีภัยอันตราย เข้าใกล้และอยู่ด้วยได้อย่างไว้วางใจ และสนิทใจโดยสมบูรณ์ เป็นผู้พร้อมที่จะให้อภัย และปลอบขวัญยามมีภัย ควรแก่การกราบไหว้เคารพบูชาของลูกตลอดกาล^{๕๘}

ส่วนคำว่า “พระอรหันต์” ที่กล่าวไว้ข้างต้น พระอรรถกถาจารย์ได้แสดงความหมายไว้ ๕ นัย คือ (๑) เป็นผู้ไกลจากกิเลส (๒) เป็นผู้กำจัดข้าศึกคือกิเลสหมดสิ้นแล้ว

^{๕๖} พุ. ขา. (ไทย) ๒๘/๑๖๓-๑๖๔, ๑๗๐-๑๗๑/๘๑-๘๒.

^{๕๗} มหามกุฏราชวิทยาลัย, มังคลัตถทีปนีแปล เล่ม ๒, หน้า ๒๐๒.

^{๕๘} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), คุณบิดามารดา สุตพรรณนามหาศาล, หน้า ๖๖.

(๓) เป็นผู้รื้อทำลายกำแพงแห่งสังสารวัฏเสร็จแล้ว (๔) เป็นผู้ควรแก่การบูชาพิเศษของเทพและมนุษย์ทั้งหลาย (๕) เป็นผู้ที่ไม่มี ความชั่วความเสียหายที่จะต้องปิดบัง^{๕๙}

สรุปได้ว่า อาหุโนยบุคคลของบุตร หมายถึง มารดาผู้เปรียบเหมือนพระอรหันต์ เป็นผู้มีความบริสุทธิ์ และ ทรงคุณธรรม มีจิตใจงามพร้อมช่วยเหลือและให้อภัยบุตรเสมอ จึงถือได้ว่ามารดาเป็นเนื่อนาบุญ ที่บุตรทั้งหลายสมควรให้การเคารพบูชาอย่างยิ่ง

ในเมื่อแม่ได้รับการยกย่องเป็นอาหุโนยบุคคลของลูกเช่นนี้ ผู้เป็นแม่เองจึงควรทำหน้าที่ให้เหมาะสมกับที่ลูกจะให้ความเคารพนับถือดุจพระอรหันต์ในบ้าน คือ แม่ต้องทำเป็นตัวอย่างที่ดีแก่ลูกไม่ว่าจะด้วยการกระทำหรือการพูดจาก็ตาม ซึ่งในเรื่องนี้ มีปรากฏในโลกนิติ-สุตวัฏทณินีติว่า

หากมารดาเป็นคนดี ลูกก็จะพูดจาสุภาพ หากบิดาเป็นคนดี ลูกก็จะทำแต่สิ่งที่ดีงาม หากมารดาและบิดาเป็นคนดีทั้งคู่ลูกก็จะพูดจาสุภาพและทำแต่สิ่งที่ดีงาม^{๖๐}

หากมารดาเป็นคนเลว ลูกก็จะพูดจาหยาบค้าย หากบิดาเป็นคนเลว ลูกก็จะทำสิ่งที่หยาบช้า หากมารดาและบิดาเป็นคนเลวทั้งคู่ ลูกก็จะพูดจาหยาบค้าย และทำสิ่งที่หยาบช้า^{๖๑}

จะเห็นได้ว่า การใดๆที่แม่กระทำ จะอยู่ในสายตาของลูกตลอด โดยพฤติกรรมที่ลูกแสดงออกมาจะเป็นกระจกเงาสท้อนให้เห็นถึงสิ่งที่แม่ได้กระทำไว้ ดังนั้น แม่จึงต้องทำหน้าที่เป็นต้นแบบที่ดีงามให้แก่ลูก ทั้งทางด้านพฤติกรรมทางกาย วาจาและใจ เพื่อให้สมดังที่พระพุทธศาสนาได้กล่าวเชิดชูแม่ว่า เป็นอาหุโนยบุคคลเป็นพระอรหันต์ที่ลูกทุกคนควรให้การเคารพกราบไหว้บูชา

(๒) หน้าที่ของแม่ในฉติสาปฏิจฉาพนกัณท์

ในฉติสาปฏิจฉาพนกัณท์ ที่ว่าด้วยการปิดป้องทิศ ๖ มารดาบิดาเป็นผู้ที่พระพุทธองค์ให้ความสำคัญมากที่สุด จึงทรงจัดให้ อยู่ในทิศเบื้องหน้า ซึ่งพระอรรถกถาจารย์ กล่าวว่า “มารดาบิดาพึงทราบ ว่า ‘ทิศเบื้องหน้า’ เพราะท่านเป็นผู้มีอุปการะมาก่อน”^{๖๒} และด้วยความที่เป็นผู้อยู่ทิศเบื้องหน้านี้นี้ มารดาบิดาจึงต้องมีพันธะหน้าที่ที่ต้องอนุเคราะห์บุตร ดังนี้^{๖๓}

^{๕๙} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๕๑๔.

^{๖๐} ราชบัณฑิตยสถาน, โลกนิติ-สุตวัฏทณินีติ, (กรุงเทพมหานคร : ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๔๐), หน้า ๑๐๘.

^{๖๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๖.

^{๖๒} มหามกุฏราชวิทยาลัย, มังคลัตถทีปนีแปล เล่ม ๒, หน้า ๒๖๑.

^{๖๓} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๗/๒๑๒-๒๑๓.

- ๑) ห้ามปรามจากความชั่ว
- ๒) ให้ตั้งอยู่ในความดี
- ๓) ให้ศึกษาเล่าเรียนศิลปวิชาชีพระต่างๆ
- ๔) หากผู้ครองที่สมควรให้
- ๕) มอบทรัพย์สมบัติให้ในเวลาอันสมควร

๑) ห้ามปรามจากความชั่ว

ตามปกติ จิตใจของปุถุชนทั่วไป มักมีแนวโน้มที่จะกระทำความชั่วอยู่แล้ว ทำนองเดียวกับน้ำ ที่ไหลลงสู่ที่ต่ำเสมอ^{๖๔} เด็กก็เช่นเดียวกัน หากไม่ได้รับการอบรมสั่งสอน ชี้แนะว่าอะไรดี อะไรชั่ว ก็อาจหลงผิดไปทำสิ่งที่ เป็นโทษให้แก่ตนเองและผู้อื่นได้ ดังนั้น จึงเป็นหน้าที่หลักของผู้เป็นแม่ที่ต้องหาวิธีป้องกันหรือกีดกันให้ลูกออกห่างจากความชั่วทั้งปวง ทั้งนี้สอดคล้องกับ “โอวาทเขยานุสาเสวย” ที่ปรากฏใน ราชันติ-ธรรมนิตีว่า “บิดามารดาหรือครูอาจารย์พึงตักเตือนสั่งสอน และห้ามปรามบุตรหรือศิษย์ไม่ให้กระทำความชั่ว เพราะคนที่ได้รับการฝึกฝนอบรมแล้วเท่านั้นเป็นคนที่น่ารัก ส่วนคนที่ไม่ได้รับการฝึกฝนอบรมย่อมไม่เป็นคนที่น่ารักเลย”^{๖๕}

ในการป้องกันไม่ให้เด็กกระทำความชั่ว ทางพระพุทธศาสนามีหลักธรรม ซึ่งถือว่า เป็นรากฐานของศีลธรรมที่ผู้เป็นแม่สามารถนำมาใช้ปลูกฝังในจิตใจของเด็กเพื่อให้รู้สึกถึงความชั่วนี้เป็นอันตรายยิ่งกว่าสิ่งใดที่เรียกว่า มีอันตราย และกลัวยิ่งกว่าสิ่งใดที่เรียกกันว่าน่ากลัว^{๖๖} หลักธรรมนี้ คือ ธรรมคัมภีร์โลกมี ๒ อย่าง ได้แก่^{๖๗} - หิริ คือ ความละอายแก่ใจ ในอันจะประพฤติกความชั่วทั้งปวง หมายถึง ความละอายใจต่อความชั่วของตัวเอง จากการกระทำที่จะนำไปสู่แนวทางที่ผิด หรือแนวทางเสื่อมแม้กระทั่งจากความนึกคิดที่จะโน้มเอียงไปในทางอกุศล

- โอตตัปปะ คือ ความเกรงกลัวต่อบาปทุจริต อันจะเกิดจากการประพฤติกความชั่วทั้งปวง หมายถึง ความเกรงกลัวต่อบาปที่จะเกิดขึ้นจากการกระทำของตนเอง ซึ่งเป็นความกลัว ที่เพิ่ม

^{๖๔} จานงค์ ทองประเสริฐ, **จริยศาสตร์ และ จริยธรรม เพื่อพัฒนาชีวิตและสังคม**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒), หน้า ๙๑.

^{๖๕} ราชบัณฑิตยสถาน, **ราชันติ-ธรรมนิตี**, (กรุงเทพมหานคร: ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๓๗), หน้า ๕๐๐.

^{๖๖} พุทธทาสภิกขุ, **ปัญหาของมนุษย์**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สุภาพใจ, ๒๕๔๖)
ราชบัณฑิตยสถาน, **ราชันติ-ธรรมนิตี**, (กรุงเทพมหานคร: ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๓๗), หน้า ๕๐๐.๘, หน้า ๗๓.

^{๖๗} คณาจารย์แห่งโรงพิมพ์เลื่องเชียง, **นวโกวาทฉบับมาตรฐาน**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เลื่องเชียง, ๒๕๓๕), หน้า ๒๕.

แทบจะตลอดเวลา ว่า บาปนั้นๆอาจหวนกลับมาสนองตัวเอง ดังนั้นจะเห็นได้ว่า คนที่มีโอดตปปะจะไม่กล้าทำบาปใดๆเลย

ธรรมคัมครองโลก หรือ หิริโอดตปปะนี้ เป็นธรรมที่ทำให้บุคคลสามารถยับยั้งชั่งใจตัวเองไม่ให้กระทำความชั่วได้ จึงเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า เทวธรรม คือ เป็นธรรมที่ทำให้เป็นคนดี คนประเสริฐ เหมือนเทวดา^{๖๘} ดังมีปรากฏในเทวธัมมชาดก ว่า “บุคคลผู้ถึงพร้อมด้วยหิริและโอดตปปะ ตั้งมั่นอยู่ในสุกกธรรม (กุศลธรรม) เป็นผู้สงบระงับ เป็นคนดีงาม ท่านเรียกว่า ผู้มีเทวธรรมในโลก”^{๖๙}

สรุปความได้ว่า เพื่อป้องกันไม่ให้ลูกหลงผิดไปกระทำความชั่ว ภาระหน้าที่ของแม่ในเบื้องต้น คือ ต้องสอนลูกให้รู้จักว่า อะไรคือความชั่ว และอะไรคือ ภัยอันตรายที่จะเกิดจากความชั่วนั้น พร้อมทั้งปลูกฝังจิตใจของเด็กให้มีความรู้สึกละอายแก่ใจ เมื่อคิดจะกระทำความชั่วใดๆ และให้เกิดความกลัวต่อผลที่จะเกิดจากการกระทำความชั่วนั้นๆ

๒) ให้ตั้งอยู่ในความดี

โดยทั่วไป แม่ทุกคนย่อมปรารถนาให้ลูกของตนมีชีวิตที่ดี และมีความสุข แม้จึงควรเป็นผู้ชี้แนะแนวทางในการดำเนินชีวิตที่ถูกต้องให้แก่ลูก นอกจากการป้องกันไม่ให้ลูกกระทำความชั่วแล้ว การอบรมสั่งสอนเด็กให้ตั้งอยู่ในคุณงามความดี ก็เป็นอีกภารกิจหนึ่งสำหรับผู้เป็นแม่ควรให้ความสำคัญอย่างยิ่ง ในทางพระพุทธศาสนามีหลักธรรมที่เหมาะสมแก่ การให้เด็กได้เรียนรู้ และประพฤติปฏิบัติเพื่อให้ตั้งอยู่ในความดีงามทั้งทางกายและทางวาจา หลักธรรมนี้เรียกว่า “กัลยาณธรรม” ภาษาบาลี “กัลยาณ” แปลว่า ความดี ความงาม^{๗๐} “กัลยาณธรรม” จึงมีความหมายว่า ธรรมอันงามที่จะทำให้จิตใจงดงาม สร้างอสังขยนิสัยที่ดี และทำจิตใจให้ผ่องใส^{๗๑} จากความหมายข้างต้นเห็นได้ว่า หลักธรรมนี้ นอกจาก จะเป็นจริยธรรมขั้นต้น ที่เป็นข้อปฏิบัติพื้นฐานของชีวิต^{๗๒} แล้ว ยังเป็นธรรมที่เกื้อกูลแก่การรักษาเบญจศีล และผู้ที่รักษาเบญจศีลควรมิไวั้ประจำใจ^{๗๓} ดังนั้น

^{๖๘} พุทธทาสภิกขุ, **ปัญหาของมนุษย์**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สุภาพใจ, ๒๕๔๘), หน้า ๗๔.

^{๖๙} ชู.ชา.เอก. (ไทย) ๒๗/๖/๓.

^{๗๐} ป. หลงสมบุญ, **พจนานุกรมบาลี-ไทย**, ม.ป.ท., หน้า ๑๔๔.

^{๗๑} คณาจารย์สำนักพิมพ์เลี้ยงช้าง, **เบญจศีล เบญจธรรม ธรรมศึกษาชั้นตรี ฉบับมาตรฐาน**, (กรุงเทพมหานคร : เลี้ยงช้าง, ๒๕๔๗), หน้า ๔๕.

^{๗๒} พระมหาทวี มหาปัญญา, **ความงามในพระพุทธศาสนา**, (กรุงเทพมหานคร : หจก. ภาพพิมพ์, ๒๕๕๕), หน้า ๒๑๑.

^{๗๓} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๓, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท เอส. อาร์. พรินต์ติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๔๘), หน้า ๑๗๕.

“กัลยาณธรรม” หรือ “เบญจธรรม” จึงมักปรากฏคู่กับ “เบญจศีล” เสมอ ดังมีรายละเอียดที่แสดงไว้ในตารางข้างล่างนี้ (ดูตารางที่ ๑)

ตารางที่ ๑ แสดงรายละเอียดของ เบญจศีลและเบญจธรรม

เบญจศีล (พฤติกรรมที่ควรละเว้น)	เบญจธรรม (พฤติกรรมที่ควรปฏิบัติ)
๑. ละเว้นจากการฆ่า การทำร้ายร่างกาย และการทารุณกรรมสัตว์ ไม่ว่าจะเป็นกระทำด้วยตัวเองหรือจ้างผู้อื่นให้กระทำ	๑. เมตตากรุณา คือ ความปรารถนาให้ผู้อื่นมีความสุขและพ้นจากความทุกข์ รู้จักให้อภัยเมื่อเขาทำผิดพลาด การปลูกฝังความเมตตากรุณาต้องเริ่มกับตัวเองก่อนแล้วค่อยแผ่ขยายวงกว้างขึ้น จากคนรอบข้างจนถึงคนในสังคมรอบนอกแม้กับคนไม่ชอบกัน
๒. ละเว้นจากการถือเอาสิ่งของที่เป็นสาธารณะและที่มีเจ้าของด้วยกิริยาอาการเป็นโจร เช่น ลัก ฉก กรรโชก ปล้น ฉ้อ หลอก ลวง ปลอม เบียดบัง สับเปลี่ยน ลักลอบ ยักยอก แสวงหาทรัพย์สินทางที่ไม่บริสุทธิ์ เช่น รับซื้อของโจร ปอกลอก และ รับสินบน ทำทรัพย์สินคนอื่นให้สูญหาย เช่น ผลิตยา หนีบฉวย	๒. สัมมาอาชีวะ คือ การประกอบอาชีพ เพื่อหารายได้มาเลี้ยงตนเองและครอบครัวในทางสุจริต ซึ่งนอกจากจะหมายถึง การหาเลี้ยงชีพที่ไม่มีโทษแล้ว ยังต้องมีความประพฤติอันเป็นธรรมในอาชีพของตนด้วย คือ มีความรับผิดชอบในหน้าที่การงาน มีความเป็นธรรมในการตั้งราคาสินค้า และมีความซื่อตรงในการขายสินค้า ไม่เอาของปลอมมาหลอกขายว่าเป็นของจริง
๓. ละเว้นจากการประพฤติดิตในทางประเวณี คือ ไม่ล่วงละเมิดในสามีหรือภรรยาที่มีคู่ครองของตน หรือหญิงที่อยู่ในความปกครองของพ่อแม่ รวมทั้งหญิงหรือชายที่อยู่ภายใต้บทบัญญัติในทางพระพุทธศาสนา เช่น ภิกษุ สามเณร ภิกษุณี และแม่ชี เป็นต้น	๓. กามสังวร หรือ ความสำรวมในกาม คือ การรู้จักยับยั้งควบคุมตนในทางกามารมณ์ ไม่ให้หลงใหลหมกมุ่นใน รูป รส กลิ่น เสียง และสัมผัส ซึ่งมีความหมายรวมถึง ความสันโดษพอใจเฉพาะคู่ครองของตน ไม่ผูกใจรักใคร่กับชายหรือหญิงอื่น ดูเลเอาใจใส่ซึ่งกันและกัน ไม่ละทิ้งกัน

เบญจศีล (พฤติกรรมที่ควรละเว้น)	เบญจธรรม (พฤติกรรมที่ควรปฏิบัติ)
๔. ละเว้นจากการพูดเท็จ หมายถึง ไม่พูดในสิ่งที่ไม่เป็นความจริง เช่น ปด มารยา เสริมความ อ้า ความ ฯลฯ หรือพูดในสิ่งที่เป็นความจริงแต่พูดแล้วทำให้คนอื่นเดือดร้อน เช่น คำส่อเสียด เสียดแทง ฯลฯ แม้การทำผิดสัญญา เสียสัตย์ และคืนคำ ก็ให้ละเว้นเสีย	๔. สัจจะ คือ ความสัตย์ ความซื่อตรง ซึ่งหมายถึง ความเที่ยงธรรมในหน้าที่การงาน ความซื่อตรงต่อมิตรสหาย จงรักภักดีต่อเจ้านาย และความกตัญญูต่อผู้มีพระคุณ
๕. ละเว้นจากการดื่มน้ำเมา คือ สุรา และเมรัย เช่น น้ำตาลเมาต่างๆ รวมทั้งของมีนเมาอื่นๆ ที่จะไปทำลายระบบประสาท และสติ ทำให้ไม่สามารถควบคุมความประพฤติของตนเองได้ เช่น ฝิ่น กัญชา ยาบ้า เฮโรอีน ฯลฯ	๕. สติ หมายถึง การมีสติรอบคอบ คอยตรวจตราความประพฤติของตนเองอยู่เสมอ ไม่ประมาทเลินเล่อทั้งในหน้าที่การงาน และการดำเนินชีวิต

จากตารางที่แสดงข้างต้น จะเห็นได้ว่า เบญจศีล และเบญจธรรม เป็นหลักธรรมที่เหมาะสมแก่การนำมาอบรมสั่งสอนเด็กให้รู้ว่าการใดควรละเว้น และพฤติกรรมใดควรประพฤติปฏิบัติ โดยผู้เป็นแม่ควรอธิบายให้เด็กได้เข้าใจว่า คนเราจะมีชีวิตที่ดี มีความสุขได้นั้นจะต้องไม่ทำในสิ่งที่ไปเบียดเบียนทั้งตนเองและผู้อื่น อีกทั้งยังต้องทำสิ่งที่ประโยชน์ ที่เป็นการเกื้อกูลแก่ตัวเอง และเกื้อกูลแก่ผู้อื่นด้วย โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เบญจธรรม ซึ่งเป็นจริยธรรมขั้นพื้นฐานที่เพียบพร้อมด้วยคุณธรรมต่างๆ ที่เหมาะสมแก่การปลูกฝังและให้เด็กได้ประพฤติปฏิบัติตั้งแต่ยังเยาว์วัยจะได้โตขึ้นมาเป็นบุคคลที่มีระเบียบวินัย มีความเมตตาและกรุณา ซื่อสัตย์ ซื่อตรง ตลอดจนมีความกตัญญูต่อพ่อแม่และผู้มีพระคุณ

๓) ให้ศึกษาเล่าเรียนศิลปวิชาชีพต่างๆ

การดำรงชีวิตอยู่ในโลกนี้ได้ จำเป็นต้องมีความรู้ ซึ่งผู้เป็นแม่ควรทำหน้าที่ส่งเสริมให้ลูกได้ศึกษาเล่าเรียนศิลปวิชาชีพต่างๆ เด็กจะได้นำความรู้ไปประกอบอาชีพการงานเพื่อสร้างรากฐานการดำรงชีพในอนาคต สอดคล้องกับความตอนหนึ่งใน โลกนิติ-สุตวัตนินิตีว่า “เมื่อยามลูกยังเด็ก ไม่ให้ลูกศึกษาเล่าเรียน มารดาก็ชื่อว่าปราชญ์ บิดาก็ชื่อว่าปราชญ์ (เพราะ) ลูกไม่ส่งผ่าเผย เมื่ออยู่ในที่ประชุม ดุจดั่งนกยางที่อยู่ท่ามกลางฝูงหงส์ ฉะนั้น”^{๓๔}

^{๓๔} ราชบัณฑิตยสถาน, โลกนิติ-สุตวัตนินิตี, หน้า ๓๖.

แต่ทั้งนี้ ผู้เป็นแม่ก็ควรตระหนักให้ดีกว่า การให้เด็กได้เล่าเรียน ต้องมิใช่เพียงแค่เรียนให้สอบผ่านได้ใบรับรองการศึกษาเพื่อใช้ไปประกอบอาชีพเท่านั้น แต่ยังต้องคำนึงถึง ^{๗๕}ความสำคัญของการศึกษาที่แท้จริงด้วย ซึ่งมีรายละเอียดที่พอจะสรุปได้ดังนี้

(ก) การกิจสำคัญของการศึกษา คือ การฝึกอบรมเด็กให้มีการพัฒนาทางปัญญา เรียนรู้และเข้าใจในสิ่งต่างๆตามความเป็นจริง และที่สำคัญคือต้องทำให้เด็กมีทัศนคติที่ถูกต้อง จะได้ปฏิบัติและจัดการกับสิ่งต่างๆตามที่ควรจะเป็น เพื่อให้เกิดประโยชน์แก่ตนเอง คือ เมื่อเติบโตขึ้นจะประสบความสำเร็จในชีวิต มีจิตใจที่เป็นอิสระและสุขภาพจิตที่สมบูรณ์ และประโยชน์แก่ผู้อื่น คือ สามารถช่วยเหลือและจรรโลงประโยชน์สุขให้เกิดแก่คนในสังคม

(ข) ปัญหาที่พัฒนาจากการฝึกอบรมนั้น ต้องเป็นปัญหาหรือความรู้ความเข้าใจที่เกิดขึ้นในตัวเด็กเอง ไม่ได้มาจากการบังคับจากคนอื่นเพื่อให้รับเอาความรู้นั้นไว้

(ค) ครูผู้สอนเป็นเพียงผู้คอยชี้แนะ นำทางให้เด็กได้รับการศึกษาอบรมเพื่อให้เข้าถึงปัญญาเท่านั้น

(ง) การเรียนอย่างได้ผลดีที่สุด คือ ต้องให้เด็กได้ลงมือทำแบบฝึกหัดด้วยตัวเองให้มากที่สุด ส่วนครูผู้สอนก็เตรียมจัดสภาพการเรียนรู้และวิธีการสอนต่างๆ ให้เข้ากับความถนัดและอุปนิสัยของเด็ก

(จ) ให้เด็กมีอิสระในการใช้ความคิด เปิดโอกาสให้ซักถามโต้ตอบข้อสงสัย และสืบเสาะค้นหาความจริงด้วยตนเอง

เมื่อทราบถึงการศึกษาที่แท้จริงแล้ว ผู้เป็นแม่ควรเตรียมเด็กให้พร้อมเพื่อจะได้เป็นนักการศึกษาที่มีคุณภาพ ซึ่งหลักการที่นักศึกษาพึงประพฤติปฏิบัติ คือ ^{๗๖}

ก) รู้จักหาแหล่งที่ให้ความรู้

การศึกษาเล่าเรียนต้องอาศัยปัจจัยภายนอกที่เป็นแหล่งที่ให้ความรู้ ได้แก่ ภัณฑมิตร์ คือ ผู้ที่จะมานำเสนอ และให้คำปรึกษาในวิชาความรู้ต่างๆ ซึ่งอาจเป็นเพื่อน หนังสือ หรือสิ่งแวดล้อมทางสังคมที่ดี ซึ่งมากระตุ้นให้เกิดปัญญาขึ้นได้ ด้วยการฟัง การอ่าน การค้นคว้า ตลอดจนการรู้จักเลือกใช้สื่อต่างๆให้เป็นประโยชน์

^{๗๕} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **พุทธวิธีในการสอน**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๔๗), หน้า ๑๔-๑๕.

^{๗๖} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **ธรรมบุญชีวิต**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔), หน้า ๖๖-๖๗.

ข) ศึกษาให้เป็นพหุสูตร

ไม่ว่าจะศึกษาเล่าเรียนในสาขาใด จะต้องทำตนให้เป็นพหุสูตร คือ ใฝ่รอบรู้ในสาขานั้นๆอย่างแท้จริง โดยใช้หลักการของผู้คงแก่เรียน ที่เรียกว่า องค์คุณของพหุสูตร มี ๕ ประการ ดังนี้

- ฟังให้มาก คือ เล่าเรียน สดับฟัง อ่านเพื่อสั่งสมความรู้ในด้านนั้นให้มาก
- จำให้ได้ คือ จับหลักหรือสาระของเนื้อหาให้ได้ แล้วจดจำไว้ให้แม่นยำ
- ท่องให้คล่อง คือ หมั่นท่องหรือฝึกพูดอยู่เสมอ จนเกิดความคล่องแคล่วในการอธิบาย เมื่อมีใครถามจะได้ตอบได้อย่างชัดเจน
- จดจำให้ขึ้นใจ คือ ใส่ใจนึกคิดจนขึ้นใจ นึกถึงเมื่อใด ก็ปรากฏเนื้อความนั้นอย่างชัดเจน

- เข้าใจอย่างลึกซึ้ง คือ เข้าใจความหมายอย่างแจ่มแจ้ง รู้ที่มาที่ไป เหตุผลและความสัมพันธ์ของเนื้อความและรายละเอียดต่างๆ ทั้งภายในเรื่องนั่นเอง และที่เกี่ยวข้องกับเรื่องอื่นๆในสายวิชาหรือทฤษฎีนั้นได้อย่างประปรายตลอดสาย

ค) สร้างคุณสมบัติที่ดีงามให้มีในตน

การศึกษาเล่าเรียนที่ถูกต้อง นอกจากเรียนรู้หลักการในการศึกษาของผู้คงแก่เรียนแล้ว ยังต้องรู้จักสร้างคุณสมบัติที่ดีให้ขึ้นในตนเอง เพื่อเป็นรากฐานความมั่นคงให้กับการประกอบอาชีพการงานในอนาคต ซึ่งมีดังต่อไปนี้ (๑) คบหาผู้รู้ที่มีภูมิธรรมภูมิปัญญา ไว้เป็นแบบอย่างที่ดี (๒) มีระเบียบวินัย (๓) มีความใฝ่รู้ และมีความคิดสร้างสรรค์ (๔) มีเหตุมีผล (๕) ตั้งอยู่ในความไม่ประมาท (๖) มุ่งมั่นฝึกตนให้เป็นคนดีมีคุณธรรม (๗) มีความคิดที่เฉลียวฉลาดที่ตระหนักถึงประโยชน์และเห็นความเป็นจริง

ง) ให้เกียรติและแสดงความเคารพครูบาอาจารย์

เมื่อครูบาอาจารย์เป็นผู้อนุเคราะห์ช่วยแนะนำสั่งสอนและให้ความรู้ ศิษย์ก็ควรปฏิบัติต่อท่านด้วยความเคารพและนอบน้อม ดังนี้

- ลูกขึ้นยืนต้อนรับ เพื่อแสดงความเคารพ
- เข้าไปหา เพื่อคอยรับใช้ ปรีกษา และรับคำแนะนำ
- เชื่อฟังและปฏิบัติตามคำสั่งสอนของอาจารย์
- ช่วยบริการ ประนบัติ
- เรียนศิลปวิทยาด้วยความเคารพ เอาจริงเอาจัง ถือเป็นหน้าที่ที่สำคัญ

สรุปความได้ว่า การศึกษาศิลปวิชาชีพต่างๆนั้น นอกจากเด็กจะได้รับความรู้จากครูผู้สอนโดยตรงแล้ว ผู้เป็นพ่อแม่ควรแนะนำและส่งเสริมเด็กให้รู้จักศึกษาค้นคว้าจากแหล่งความรู้อื่นๆด้วย เช่น จากหนังสือนอกตำรา หรือทางอินเทอร์เน็ต ที่สามารถพัฒนาศักยภาพใน

ตัวเด็กทำให้มีความคิดสร้างสรรค์ และมีใจฝักใฝ่ในการศึกษาหาความรู้ด้วยตนเอง การศึกษาที่ทำให้เด็กมีความรอบรู้ในสาขาวิชาต่างๆ จะปราศจากคุณค่าถ้าเด็กไม่ได้มีการพัฒนาทางด้านคุณธรรมควบคู่ไปด้วย เพราะเด็กเก่งทางด้านวิชาชีพแต่ขาดระเบียบวินัย ไม่มีความนอบน้อมถ่อมตัว ประมาท ตลอดจนไม่เคารพครูบาอาจารย์ ส่วนใหญ่มักประสบปัญหาเมื่อจบออกมาทำงานร่วมกับคนอื่น ดังนั้น การศึกษาศิลปวิชาชีพที่ให้ผลอย่างแท้จริงนั้น จึงควรมีการเสริมสร้างคุณธรรมให้แก่เด็กด้วย

๔) หาคู่สมรส ที่สมควรให้

การเลือกคู่สมรส มีความสำคัญมากต่อการใช้ชีวิตคู่ของบุคคล เพราะการที่บุคคล ๒ คนจะใช้ชีวิตร่วมกันอย่างมีความสุข ก็ต้องมีความเหมาะสมกันในหลายๆ ด้าน ด้วยเหตุนี้เมื่อลูกเติบโตขึ้นและพร้อมที่จะมีครอบครัว ผู้เป็นแม่จึงควรทำหน้าที่ให้คำแนะนำหรือ ช่วยลูกสรรหาคู่ชีวิตที่เหมาะสมเสมอกันด้วยสกุล มารยาท และฐานะ ซึ่งทางพระพุทธศาสนา มีหลักธรรมของคู่ชีวิตที่สามารถนำมาใช้เป็นบรรทัดฐานในการเลือกคู่สมรสได้ หลักธรรมนี้เรียกว่า สมชีวิตรรม มี ๔ ประการ คือ^{๗๗)}

(ก) มีศรัทธาเสมอกัน คือ มีแนวความคิด ความเชื่อทางศาสนา หรือ หลักการต่างๆ ตลอดจนมีความสนใจไปในแนวทางเดียวกัน ถึงแม้จะมีความแตกต่างกันบ้าง แต่ก็ยังสามารถปรับเข้าหากันได้

(ข) มีศีลเสมอกัน คือ มีพื้นฐานการอบรม ด้านศีลธรรม จรรยา และความประพฤติที่สอดคล้องกัน

(ค) มีจาคะเสมอกัน คือ มีจิตใจที่เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ โอบอ้อมอารี ใจกว้าง และมีความเสียสละ พร้อมที่จะช่วยเหลือเกื้อกูลผู้อื่นเหมือนกัน โดยไม่มีความขัดแย้งกัน

(ง) มีปัญญาเสมอกัน คือ รู้เหตุรู้ผล เข้าใจกัน อย่างน้อยพูดจากันรู้เรื่อง

นอกจากนั้น ลักษณะนิสัยของหญิงหรือชายที่จะมาเป็นคู่ครอง ก็เป็นอีกปัจจัยหนึ่งที่บุคคลควรนำมาพิจารณาว่าเหมาะสมกับอุปนิสัยของตนหรือไม่ โดยสามารถศึกษาจากประเภทต่างๆ ของภรรยาหรือสามี ซึ่งในที่นี้จะแสดงประเภทของภรรยาไว้ ๗ ประเภท คือ^{๗๘)}

(ก) ภรรยาเยี่ยงเพชรฆาต คือ ภรรยาที่มีได้อยู่กินด้วยความพอใจ ดูหมิ่น และคิดทำลายสามี

(ข) ภรรยาเยี่ยงโจร คือ ภรรยาชนิดที่ล้างผลาญทรัพย์สมบัติ

^{๗๗)} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **ธรรมมณูญชีวิต**, หน้า ๔๙.

^{๗๘)} เรื่องเดียวกัน , หน้า ๕๐.

(ค) ภรรยาเยี่ยงนาย คือ ภรรยาที่เกียจคร้าน ไม่ใส่ใจการทำงาน ปากร้าย หยาบคาย ชอบข่มสามี

(ง) ภรรยาเยี่ยงมารดา คือ ภรรยาที่หวังดีเสมอ คอยห่วงใย เอาใจใส่ เมื่อสามีหาทรัพย์มาได้ ก็ดูแลรักษาให้ และนำมาใช้จ่ายอย่างประหยัด

(จ) ภรรยาเยี่ยงน้องสาว คือ ภรรยาผู้เคารพรักสามี ดุจน้องรักที่มีความเกรงใจ อ่อนโยนและมักคล้อยตามสามี

(ฉ) ภรรยาเยี่ยงสหาย คือ ภรรยาที่เป็นเหมือนเพื่อนเป็นคู่คิดยามยาก มีความรักดี เมื่ออยู่กับสามีจะมีกิจกรรมารยาทงาม และยิ้มแย้มแจ่มใสเสมอ

(ช) ภรรยาเยี่ยงนางทาสี คือ ภรรยาที่ยอมอยู่ใต้อำนาจสามี ถูกสามีตะคอก ตบตีก็อดทน ไม่แสดงความโกรธตอบ

จากประเภทของภรรยาทั้ง ๗ ข้อ เห็นได้ว่า ถ้าเลือกหญิงที่จะมาเป็นภรรยา ในข้อ (ง)-(ฉ) ก็จะได้คู่ครองที่มีคุณธรรม มีอุปนิสัยและความประพฤติไปในทางเกื้อกูลกัน หากเลือก ในข้อ (ก)-(ค) ชีวิตคู่ก็มีแต่ความขัดแย้งและขมขื่น ดังนั้น ในการเลือกคู่ครอง ผู้เป็นแม่มีส่วนสำคัญมากในการให้คำแนะนำปรึกษา เพื่อลูกจะได้บุคคลที่เหมาะสมมาเป็นคู่ชีวิต

๕) มอบทรัพย์สมบัติให้ในเวลาอันสมควร

ความสุขจากการมีทรัพย์ คือ ความภูมิใจว่า ตนมีโภคทรัพย์ ที่ได้มา ด้วยน้ำพักน้ำแรงและความขยันหมั่นเพียรของตน^{๗๙} แต่สิ่งที่มีคุณค่าเหนือกว่าความสุขดังกล่าว ก็คือ การที่บุคคลนั้นได้ทำหน้าที่มอบทรัพย์เหล่านี้แก่บุตรของตนในกาลเวลาอันเหมาะสม ซึ่งการกระทำเช่นนี้ จะเป็นปกตินิสัยของผู้ที่เป็นพ่อแม่ ทั้งในอดีตกาลและปัจจุบันกาล ดังเช่นที่มีการกล่าวใน โสณนันทชาดก สัตตติ nibadā ว่า “ทรัพย์ของมารดาอันใดมีอยู่ และทรัพย์ของบิดาอันใดมีอยู่ มารดา ย่อมคุ้มครองทรัพย์แม่ทั้ง ๒ นั้นไว้เพื่อบุตรนั้น ด้วยหวังว่า เออก็ทรัพย์ทั้งหมดนี้ ควรเป็นของบุตรเรา”^{๘๐}

จากข้อความข้างต้น จะเห็นได้ว่า ผู้เป็นแม่จะทำหน้าที่รักษาทรัพย์และพร้อมที่จะมอบทรัพย์ทั้งหมดแก่ลูก แต่ในการให้ทรัพย์สมบัติแก่ลูก ทางพระพุทธศาสนา ได้อธิบายว่า ควรจัดสรรให้ตามกาลเวลาที่เหมาะสม โดยแบ่งเป็น ๒ สมัย ด้วยกัน คือ^{๘๑}

^{๗๙} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๑๔๗.

^{๘๐} มหามกุฏราชวิทยาลัย, มงคลดถุทีปนิแปล เล่ม ๒, หน้า ๑๔๗

^{๘๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๐๗.

(ก) นิจสมัย คือ กาลเป็นที่ทำอะไรๆ หมายถึง เมื่อถึงเวลา ที่บุตรต้องสร้าง หลักฐานการทำงานด้วยตัวเอง จำเป็นต้องมีทุนทรัพย์ในการประกอบอาชีพ ก็เป็นกาลเวลาอันสมควรที่จะนำทรัพย์ ที่เก็บรักษาไว้มามอบให้แก่บุตรเพื่อเป็นการลงทุน

(ข) กาลสมัย คือ กาลอันสมควรซึ่งมาถึงแล้ว หมายถึง เมื่อถึงวาระอันเป็นมงคล เช่น งานโกนจุก งานมงคลสมรส เป็นต้น ทรัพย์ที่เก็บรักษาไว้ก็ควรนำมาเพื่อการใช้จ่ายในงานดังกล่าว

สรุปความว่า การที่บุคคลทำงานกันอย่างเหน็ดเหนื่อย ตั้งแต่หนุ่มจนแก่ ก็เพื่อให้ได้ทรัพย์มานั้น จุดประสงค์สำคัญ คือ ต้องการสร้างความมั่นคงให้แก่ชีวิต อีกทั้งยังสะสมทรัพย์เหล่านี้เพื่อมอบไว้เป็นมรดกแก่ทายาทของตนอีกด้วย ในทางปฏิบัติ การมอบทรัพย์แก่ลูกนั้น ไม่ได้ให้ทีเดียวทั้งหมด แต่จะแบ่งสรรให้ตามกาลเวลาที่เหมาะสม เช่นเมื่อถึงเวลาที่ลูกจะเข้าสู่ประตูวิวาห์ และเมื่อลูกต้องการทุนทรัพย์ไปประกอบอาชีพ เพื่อสร้างหลักฐานการทำงานด้วยตัวเอง เป็นต้น ด้วยเหตุนี้ การมอบทรัพย์สมบัติให้แก่ลูก จึงต้องทำด้วยความรอบครอบ และควรให้ในช่วงเวลาอันสมควร

จากพระสูตร ทั้ง ๒ ข้างต้น สามารถสรุปหน้าที่ หลักของแม่ ได้ดังนี้

๑. ให้การดูแลและเลี้ยงดู หมายถึงการทำหน้าที่ของแม่ที่ครอบคลุมตั้งแต่การทนุถนอมและบำรุงลูกในครรภ์ให้แข็งแรงปลอดภัยจนคลอดออกมา ทำการป้อนน้ำป้อนนม โดยให้ความรักความอบอุ่นอย่างใกล้ชิดให้การสนับสนุนส่งเสริมการศึกษาวิชาชีพต่างๆเพื่อเป็นฐานความรู้ในการประกอบอาชีพการทำงานต่อไป ตลอดถึงจัดงานมงคลสมรสให้ เมื่อลูกพร้อมที่จะมีครอบครัว

๒. ให้การอบรมสั่งสอน หมายถึง หน้าที่ของแม่มิใช่มีแค่เลี้ยงดูลูกให้เติบโตและสุขสบายทางกายเพียงอย่างเดียวเท่านั้น แต่ยังต้องให้ความสำคัญทางการพัฒนาด้านพฤติกรรม จิตใจ/อารมณ์ และปัญญาของเด็กอีกด้วย ซึ่งทั้ง ๓ ปัจจัย ล้วนมีความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกันกับกระบวนการดำเนินชีวิตทั้งสิ้น ด้วยเหตุนี้ แม่จึงไม่ควรละเลยหน้าที่ในการอบรมสั่งสอน โดยให้ความรู้ทางด้านคุณธรรม ศีลธรรม และจริยธรรม หรือวิธีการดำเนินชีวิตที่ถูกต้องเพื่อให้เป็นแนวทางแก่เด็กในการก้าวเดินต่อไปด้วยตนเองอย่างมั่นคงในอนาคต

๓. ประพฤติตนให้เป็นแบบอย่าง หมายถึง การอบรมสั่งสอนด้วยคำพูดเพียงอย่างเดียว อาจไม่เกิดประโยชน์เท่าใดนัก เพราะเด็กส่วนใหญ่จะไม่เข้าใจในคำสอนนั้น นอกจากผู้เป็นแม่ ต้องปฏิบัติตนให้เห็นเป็นตัวอย่าง กล่าวคือ ถ้าแม่ต้องการสอนลูกให้มีคุณธรรมในข้อใด แม่เองก็ควรประพฤติตนให้เป็นแม่แบบที่มีคุณธรรมในเรื่องนั้นๆ ดังพุทธพจน์ตอนหนึ่งว่า “บัณฑิตพึงตั้งตนไว้ในคุณธรรมที่เหมาะสมก่อน แล้วจึงสอนคนอื่นในภายหลัง”^{๘๒}

^{๘๒} พ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๕๘/๘๑.

๓.๑.๒ บทบาทของแม่

ถึงแม้ผู้เป็นแม่จะตระหนักรู้ในหน้าที่ของตนทั้งในฐานะปัจเจกบุคคล และในฐานะแม่ ก็ตาม แต่ถ้ายังไม่รู้วิธีการประพฤติปฏิบัติหรือไม่สามารถแสดงบทบาทให้เหมาะสมและถูกต้องตามหน้าที่นั้นๆแล้ว การอบรมเลี้ยงดูลูกก็จะไม่เป็นไปตามที่คาดหวังไว้ ปัญหาต่างๆ เช่น ปัญหาด้านความสัมพันธ์ระหว่างแม่ลูก ก็ยังคงเกิดขึ้นได้อยู่ ดังนั้น การทำหน้าที่ของแม่ต่อลูกจะเป็นไปในทิศทางใดจึงขึ้นอยู่กับพฤติกรรมในการแสดงบทบาทของแม่เป็นสำคัญ บทบาทของแม่ คืออะไร และมีลักษณะเช่นไร จึงเป็นหัวข้อที่ควรนำมาศึกษา ดังนี้

(๑) ความหมาย

คำศัพท์ที่เกี่ยวข้อง คือ “บทบาท” และ “บทบาทของแม่” ที่ต้องนิยามให้เข้าใจ ดังนี้

๑) ความหมายของ “บทบาท”

พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน ได้ให้ความหมายว่า “บทบาท คือ การทำตามหน้าที่ที่กำหนดไว้ เช่น บทบาทของพ่อแม่ บทบาทของครู”^{๘๓}

พระมหาพนมนคร มีราคา กล่าวว่า “บทบาท” หมายถึง การปฏิบัติหน้าที่ตามสถานภาพที่เป็นมาโดยธรรมชาติ หรือตามสถานภาพที่ถูกกำหนดหรือถูกคาดหวังจากสังคม อันเป็นปฏิสัมพันธ์ระหว่างกัน ของสมาชิกในสังคม^{๘๔}

ณัฐพร ชินบุตร อธิบายว่า “บทบาท” หมายถึง การกระทำหรือพฤติกรรมของบุคคลที่แสดงออกมาตามตำแหน่งหน้าที่ทางสังคมที่ตนดำรงอยู่ในขณะนั้น ซึ่งจะต้องขึ้นอยู่กับสิทธิและหน้าที่ของตำแหน่ง และยังคงเป็นไปตามความคาดหวังของตนเอง และผู้อื่นที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กันด้วย^{๘๕}

^{๘๓} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, หน้า ๖๐๒.

^{๘๔} พระมหาพนมนคร มีราคา, “การดำรงสมณเพศของสามเณรโรงเรียนมหาวชิราลงกรณราชวิทยาลัย อำเภอลำดวน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๙), หน้า ๒๖.

^{๘๕} ณัฐพร ชินบุตร, “การรับรู้ในบทบาทหน้าที่และความต้องการในการพัฒนาตนเองของคณะกรรมการสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน ในเขตอำเภอกะนวน จังหวัดขอนแก่น”, วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตร์มหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ๒๕๔๓), หน้า ๔๖.

ปรีชา สุวัจนุตตร กล่าวว่า บทบาท หมายถึง การที่บุคคลแสดงพฤติกรรมออกมาตามสถานภาพ หรือตำแหน่ง หรือสิทธิหน้าที่หรือบรรทัดฐานทางสังคมที่มีความคาดหวังต่อการกระทำของบุคคลกลุ่มคนและสังคมเพื่อให้เกิดการปฏิสัมพันธ์ระหว่างกันในสังคมนั้น^{๔๖}

สรุปได้ว่า “บทบาท” หมายถึง พฤติกรรมที่บุคคลแสดงออกเพื่อให้เป็นไปตามสถานภาพ ตามตำแหน่ง หน้าที่ หรือ ตามความคาดหวังของสังคม ซึ่งบุคคลแต่ละคนจะมีบทบาทที่แตกต่างกัน เช่น บทบาทสามี บทบาทภรรยา บทบาทพ่อ บทบาทแม่ เป็นต้น ในขณะที่เดียวกัน บุคคลคนๆเดียวกันก็สามารถแสดงได้หลายบทบาท เช่น หญิงที่เลี้ยงลูกตามลำพังเพียงคนเดียว จะมีบทบาทในฐานะแม่อยู่แล้ว แต่ในเวลาเดียวกันยังต้องแสดงบทบาทของพ่อควบคู่ไปด้วย เพื่อความเข้าใจในความหมายข้างต้นของคำว่า “บทบาท” ให้ชัดเจนขึ้น จะนิยามศัพท์เฉพาะที่เกี่ยวข้องอื่นๆ ดังนี้

- พฤติกรรมบทบาท หรือการแสดงบทบาท หมายถึง สิ่งที่บุคคลแสดงตามบทบาทที่สังคมคาดหวังไว้ การแสดงบทบาทนี้เป็นผลจากการที่บุคคลได้รับอิทธิพลจากสังคมแวดล้อมที่จะหล่อหลอมพฤติกรรมตามที่สังคมต้องการ ซึ่งกระบวนการที่ทำให้เกิดการแสดงบทบาทที่เหมาะสมเกิดขึ้นได้ทั้งในครอบครัว ชุมชน และสังคมโดยรวม เป็นการที่บุคคลที่ถูกหล่อหลอมพฤติกรรมได้เห็นแบบอย่างบทบาท แล้วเกิดการยอมรับและอยากทำตาม ทั้งด้านบุคลิกภาพ ทัศนคติ การแสดงออกทางอารมณ์และความสนใจ

- ผู้ครองบทบาท หมายถึง บุคคลที่เป็นผู้ถือตำแหน่งของบทบาทตามโครงสร้างของสังคม เช่น หญิงผู้เป็นแม่จะเป็นผู้ครองบทบาทเกี่ยวกับการดูแลครอบครัว ด้านการจัดหาอาหาร การเลี้ยงดูบุตร การดูแลความสะอาดบ้านเรือน และรวมถึงการหาเลี้ยงครอบครัวร่วมกับสามี

- บทบาทที่คาดหวัง หมายถึง บรรทัดฐานที่สังคมกำหนดไว้ว่า ผู้ที่อยู่ในตำแหน่งนั้นๆ ควรจะมีบทบาทอย่างไร

- คู่บทบาท หมายถึง บุคคลที่มีบทบาทตรงข้ามกับผู้ครองบทบาท โดยแต่ละฝ่ายต้องพึ่งพาซึ่งกันและกัน เช่น คู่สามีภรรยาต่างเป็นคู่บทบาทของซึ่งกันและกัน บิดามารดาและบุตรเป็นคู่บทบาทซึ่งกันและกัน เป็นต้น

^{๔๖} ปรีชา สุวัจนุตตร, “ความสัมพันธ์ระหว่างปัจจัยด้านความรู้ ทัศนคติและการรับรู้บทบาทกับการให้บริการหลักด้านสุขภาพจิตของเจ้าหน้าที่ รับผิดชอบงานสุขภาพจิตในศูนย์สุขภาพชุมชน เขตสาธารณสุขที่ ๖”, วิทยานิพนธ์สาธารณสุขศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ๒๕๔๗), หน้า ๒๒.

- ความสามารถในการแสดงบทบาท หมายถึง ความสามารถของบุคคลที่จะแสดงบทบาทของตนได้อย่างเหมาะสมตามความคาดหวังของสังคม^{๘๗}

๒) ความหมายของ “บทบาทของแม่”

คงไม่มีคำกล่าวใดๆที่สามารถอธิบาย ความหมายของ “บทบาทของแม่” ได้อย่างครบถ้วน เพราะ บทบาทของแม่นั้นยิ่งใหญ่ คือ การทำหน้าที่สร้างคนที่มีคุณภาพ ซึ่งเป็นภาระอันหนักหน่วงที่ต้องทุ่มเท เสียสละทั้งร่างกาย แรงใจ เป็นเวลายาวนานตลอดชีวิต ในเรื่องบทบาทของแม่นั้น Theodore Roosevelt (ธีโอดอร์ รูสเวลท์) อดีตประธานาธิบดีของประเทศสหรัฐอเมริกา เคยกล่าวสุนทรพจน์ ไว้ว่า

มีแม่และแม่เท่านั้น ที่เป็นพลเมืองที่ดีกว่าทหารที่สู้รบเพื่อประเทศชาติ. . .แม่ที่มีบทบาทในการเลี้ยงดูและอบรมลูกชายลูกสาวอย่างถูกต้องเพื่อจะเป็นผู้ใหญ่ในสังคมรุ่นใหม่ เป็นผู้ที่คุณประโยชน์แก่ชุมชนและสมควรได้รับเกียรติ และตำแหน่งที่สำคัญมากกว่าบุรุษใดๆในชุมชน และยิ่งกว่านั้น แม่ยังมีความสำคัญมากกว่า รัฐบุรุษผู้ประสบความสำเร็จ หรือนักธุรกิจ หรือศิลปิน หรือ นักวิทยาศาสตร์ อีกด้วย^{๘๘}

สำหรับอีกแง่มุมหนึ่ง บทบาทแม่อาจถูกกล่าวถึงในด้านลบก็ได้ ดังเช่น ตอนหนึ่งใน “สตรีในคัมภีร์ตะวันออก” ของ ปรีชา ช่างขวัญยืน ที่ว่า

ถ้าผู้หญิงทิ้งบทบาทแม่เสียแล้ว ผู้หญิงที่เป็นลูกซึ่งขาดการอบรมดูแลจากแม่ก็จะยังมิรู้จักหน้าที่ของตน และกลายเป็นแรงงานของนายทุนไปอย่างสมบูรณ์ ระบบการเลี้ยงดูก็จะกลายเป็นการจ้างคนเลี้ยง ซึ่งไม่มีความรู้สึกว่าเป็นแม่และผู้ของตัวเองเลี้ยงเป็นลูก การเลี้ยงจะเป็นงานที่ทำแลกกับเงิน ไม่ใช่ความรักความผูกพัน ความห่วงใยและความปรารถนาดีต่อลูกอย่างความรักของแม่ และเมื่อเป็นเช่นนั้นครอบครัวก็ไม่มีหมายอีกต่อไป การไม่รู้จักความรักก็จะเกิดขึ้นแก่คนในครอบครัวเดียวกัน คนเช่นนี้จะรู้จักรักสังคมรักชาติได้อย่างไร^{๘๙}

^{๘๗} รุจา ภูไพบูลย์, การพยาบาลครอบครัว แนวคิดทฤษฎีและการนำไปใช้, (ขอนแก่น : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ขอนแก่นการพิมพ์, ๒๕๓๗), หน้า ๖๙-๗๑.

^{๘๘} แปลโดยผู้วิจัย, Mother's-A Quote from Theodore Roosevelt, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <http://www.writingcanvas.wordpress.com/.../mothers-a-quote-from-theodore-roosev...>, [๑๘ กรกฎาคม ๒๕๕๖].

^{๘๙} ปรีชา ช่างขวัญยืน, สตรีในคัมภีร์ตะวันออก, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๑), หน้า ๑๐๑.

จากสองข้อความข้างต้น สังเกตเห็นได้ว่า เด็กจะเติบโตเป็นผู้ใหญ่ที่มีคุณภาพ เป็นพ่อหรือแม่ที่ดีในอนาคตได้ ก็ต้องขึ้นอยู่กับบทบาทในการอบรมเลี้ยงดูของแม่เป็นสำคัญ การเลี้ยงดูเด็กเปรียบเสมือนการปลูกต้นไม้ โดยต้นไม้ต้องการปุ๋ย น้ำ และการพรวนดินอยู่เสมอ ฉะนั้น เด็กก็ต้องการความเอาใจใส่ดูแลจากผู้เป็นแม่ ฉะนั้น แต่เด็กประเสริฐกว่าต้นไม้ตรงที่มีชีวิตจิตใจ มีความคิดเป็นของตัวเอง บทบาทของแม่จึงมิใช่หยุดอยู่แค่ พูมฟักเด็กด้วยการเลี้ยงดูให้มีการเจริญเติบโตทางร่างกายเพียงอย่างเดียวเท่านั้น แต่แม่ต้องมีบทบาทในการอบรมบ่มเพาะเด็กในด้านความประพฤติทั้งทางกายและ วาจา ให้เรียบร้อย สอนให้ทำแต่ความดี ละเว้นความชั่ว มีจิตใจดีงาม ตลอดจนให้ความรู้ทางด้านวิธีการดำเนินชีวิตที่ถูกต้องด้วย ซึ่งรวมเรียกว่า จริยธรรม ซึ่งการอบรมเด็กให้มีจริยธรรมนั้น ต้องอาศัยทั้งระยะเวลาและความอดทนสูง วิธีการที่ใช้ในการอบรมจึงควรเป็นการปลูกฝังแบบค่อยเป็นค่อยไปโดยเริ่มตั้งแต่อายุน้อยอยู่ ดังนั้น จึงกล่าวได้ว่า บทบาทของแม่ในที่นี้ หมายถึง พฤติกรรมแสดงออกของแม่ในการทำหน้าที่อบรมสั่งสอนโดยเฉพาะในด้านการปลูกฝังจริยธรรมให้แก่บุตรธิดา

(๒) บทบาทของแม่ที่มีปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

แม่เป็นบุคคลที่ทางพระพุทธศาสนาได้ให้ความสำคัญมากที่สุด ดังคำกล่าวที่ว่า มารดาเป็นผู้ทำกิจที่ทำได้ยากแก่บุตรธิดา จึงทำให้เรื่องราวต่างๆ ที่เกี่ยวกับแม่มีปรากฏให้เห็นในคัมภีร์พระพุทธศาสนาอยู่หลายแห่ง แต่บทบาทที่แม่แสดงต่อลูกของตนในแต่ละกรณีจะมีความแตกต่างกัน ซึ่งพอจะนำ มาแสดงให้เห็นเป็นอุทาหรณ์ ดังนี้

๑) เรื่อง “พระโศตึกเถระ” (เด็กชลิฏฐกุมารดาเอาลอยน้ำ)

ในพระธัมมปทัฏฐกถาแปล ภาค ๘^{๙๐} มีเนื้อความว่า

ในกรุงพาราณสีได้มีธิดาของเศรษฐีคนหนึ่งเป็นผู้มีรูปสวย มารดาบิดาให้หญิงคนใช้ไว้คนหนึ่ง เพื่อต้องการรักษานาง ในเวลานางมีอายุร่นราว ๑๕-๑๖ ปี ให้อยู่ในห้องอันมีสิริบนพื้นชั้นบนแห่งปราสาท ๗ ชั้น วันหนึ่ง วิทยาธรคนหนึ่ง กำลังเหาะไปทางอากาศ เห็นนางกำลังเปิดหน้าต่าง แลดูภายนอกอยู่ เกิดความสันทนา จึงเข้าไปทางหน้าต่างแล้ว ได้ทำความเชยชิดกับนาง นางอาศัยการอยู่ร่วม (หลับนอน) กับวิทยาธรนั้น ตั้งครรภ์แล้ว ต่อกาลไม่นานเลย โดยกาลล่วงไป ๑๐ เดือน แม่นางคลอดบุตรแล้ว ให้หญิงคนใช้นำภาชนะใหม่มา ให้เด็กนั้นนอนในภาชนะนั้นแล้ว ปิดภาชนะนั้นเสีย วางพวงดอกไม้ไว้ข้างบน สั่งหญิงคนใช้ว่า “เจ้าจงเอาศีระเชเทิน

^{๙๐} คณะกรรมการแผนกตำรา, พระธัมมปทัฏฐกถาแปล ภาค ๘, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒), หน้า ๒๖๖-๒๖๗.

ภาชนะนี้ไปลอยเสียในแม่น้ำคงคา ถ้าถูกใครๆถามว่า ‘นี่อะไร?’ เจ้าพึงบอกว่า ‘พลีกรรมของ
คุณนายของฉัน” หญิงคนใช้นั้นได้ทำอย่างนั้น

๒) เรื่อง “อานนทเศรษฐี” (อานนทเศรษฐีตายไปเกิดในตระกูลคนจัณฑาล)
ในพระธัมมปทัฏฐกถาแปล ภาค ๓ ^{๙๑} มีความโดยย่อว่า

อานนทเศรษฐี เป็นคนตระหนี่มาก เมื่อถึงแก่ความตาย ได้ไปปฏิสนธิในครรภ์ของหญิง
จัณฑาลคนหนึ่ง ที่อาศัยอยู่กับกลุ่มจัณฑาลด้วยกัน โดยพวกเขาจะทำมาหากินด้วยการรับจ้าง
ในขณะที่หญิงจัณฑาลนั้นกำลังตั้งครรภ์ การทำมาหากินในกลุ่มจัณฑาลเกิดฝืดเคืองขึ้นมา จึง
กล่าวหา หญิงจัณฑาลนั้นว่าเป็นกาลกิณี และทำการไล่นางออกจากกลุ่ม ความทุกข์ของหญิง
จัณฑาลยิ่งเพิ่มทวีคูณเมื่อทารกในครรภ์คลอดออกมาเป็นเด็กที่มีรูปร่างผิดปกติและหน้าตาน่า
เกลียด เปรียบเหมือนปีศาจคลุกฝุ่น และทุกครั้งที่เราถูกไปทำงานด้วย ก็มักจะไม่ได้ค่าจ้าง ซึ่ง
ทำความลำบากให้กับผู้เป็นแม่อย่างมาก ถึงกระนั้นก็ตาม หญิงจัณฑาลผู้นี้ก็ไม่เคยคิดที่จะ
ทอดทิ้งลูกน้อยของเธอ แต่ยังคงเลี้ยงดูจนกระทั่งเติบโต พอที่จะออกไปหาเงินตามลำพังได้

จากเรื่องราวข้างต้น เห็นได้ว่า หญิง ๒ คน คือ ธิดาของเศรษฐี และหญิง
จัณฑาล มีความแตกต่างกันอย่างสิ้นเชิง ในด้านบทบาทของแม่คนแรกมีความพร้อมทุกอย่าง
โดยเฉพาะทางด้านเศรษฐกิจ แต่กลับละเลยความรับผิดชอบของตน ด้วยการนำลูกไปลอยน้ำ ทั้งนี้ก็
เพื่อต้องการปกปิดความชั่วที่ตนได้กระทำไว้ ส่วนหญิงอีกคน ถึงแม้ชีวิตจะแสนลำเค็ญ แต่ก็สู้สุดส่าห์
เลี้ยงลูกที่พิการจนเติบโตใหญ่ ดังนั้น ความสำคัญของแม่จึงอยู่ที่พฤติกรรมบทบาทที่แม่แสดงออกมาต่อ
ลูกมากกว่า การเป็นแม่ที่แค้ให้กำเนิดลูกเท่านั้น

๓) เรื่อง “มิตตวินทกะ” ในมังคลัตถปิณีแปล ^{๙๒} มีเนื้อหาโดยสรุปว่า

แม่ของมิตตวินทกะ มักดักเตือนมิตตวินทกะให้ตั้งอยู่ในความดีเสมอ โดยกล่าวว่า “ความเป็น
มนุษย์ที่ได้ยาก เจ้าก็ได้แล้ว เจ้าจงให้ทาน รักษาศีล ทำอุโบสถกรรม ฟังธรรม” แต่มิตตวินทกะ
ก็ไม่เคยใส่ใจต่อคำพูดของแม่ นางจึงใช้อุบายให้ทรัพย์พินหนึ่ง เพื่อให้มิตตวินทกะรักษาอุโบสถ
และฟังธรรมในวิหารตลอดคืน ด้วยความโลภ เขาจึงรับปากแม่และไปรักษาอุโบสถและฟังธรรม
ที่วิหาร ถึงแม้ทุกครั้งที่มิตตวินทกะไปวิหาร เขาไม่ได้สนใจปฏิบัติและฟังธรรม แต่ผลแห่ง
อุโบสถกรรม ทำให้เขาแคล้วคลาดจากภัยหลังจากที่ถูกลอบแพในมหาสมุทร โดยได้เห็น นาง

^{๙๑} คณะกรรมการแผนกตำรา, พระธัมมปทัฏฐกถาแปล ภาค ๓, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราช
วิทยาลัย, ๒๕๕๓), หน้า ๑๘๓-๑๘๕.

^{๙๒} มหามกุฏราชวิทยาลัย, มังคลัตถปิณีแปล เล่ม ๒, หน้า ๓๐๓-๓๐๔.

เวมานิกเปรต ๔ นาง ในวิมานแก้วผลึก ๘ นาง ในวิมานเงิน ๑๖ นางในวิมานแก้วมณี นางเปรต ๓๒ นาง ในวิมานทอง ตามลำดับ และเสวยทิพยสมบัติกับนางเปรตเหล่านั้น

๔) เรื่อง “ พระนางเวเทหิ พระมารดาของเจ้าชายอชาตศัตรู ” ในหนังสือ “พุทธสาวก พุทธสาวิกา”^{๙๓} มีใจความว่า

พระนางเวเทหิ อภิเสกสมรสกับ พระเจ้าพิมพิสาร มีพระโอรสนามว่า อชาตศัตรู เมื่อจวนประสูติ พระนางเกิดแพ่ท้อง อยากเสวยเลือดพระราชสวามี ด้วยความรักลูก พระเจ้าพิมพิสาร จึงกรีดพระโลหิตจากพระพาหา (ต้นแขน) ของพระองค์ให้พระมเหสีเสวย อาการแพ่ท้องก็สงบ ระบุ โหราจารย์ได้ทำนายว่า พระโอรสองค์นี้เติบโตมาจะทำปิตุฆาต (ฆ่าบิดา) แต่ด้วยความรักลูก พระเจ้าพิมพิสารก็ได้สะทกสะท้านต่อคำพยากรณ์ และยังคงเลี้ยงดูพระโอรสอย่างดี เพราะพระองค์ทรงเชื่อในอานุภาพแห่งการฝึกอบรมว่าเด็กที่ได้รับการฝึกอบรมดี ย่อมจะไม่ทำผิดแน่นอน และแล้วการณ์ก็ไม่เป็นไปตามที่พระราชบิดาทรงคาดหวังไว้ มีมารมาทำให้วิถีสีวิตของเจ้าชายน้อยหักเหจนได้ ในช่วงเวลาดังกล่าว พระเทวทัตอยากใหญ่ อยากจะปกครองพระสงฆ์ดำเนินแผนการ “ยึดอำนาจปกครองสงฆ์” เจ็บๆ เห็นว่าเจ้าชายอชาตศัตรูจะเป็นไม่ เป็นมืออย่างดีในเรื่องนี้ จึงใช้อิทธิฤทธิ์ที่ได้จากการฝึกสมาธิภาวนา สำแดงให้เจ้าชายน้อย เลื่อมใส มอบตนเป็นศิษย์จนสำเร็จ พระเทวทัตก็ชักจูงเจ้าชายอชาตศัตรูให้กำจัดพระราชบิดา ยึดบัลลังก์เสีย แรกๆเจ้าชายน้อยก็ทรงคัดค้านเพราะไม่เข้าพระองค์ก็จะได้รับสมบัติจากพระราชบิดาอยู่แล้ว แต่พระเทวทัตใช้วาทศิลป์เกลี้ยกล่อมจนสำเร็จเจ้าชายอชาตศัตรูจึงจับพระราชบิดาขังคุกได้อดพระกระยาหารจนสิ้นพระชนม์ ฝ่ายพระนางเวเทหิ เมื่อทรงทราบเรื่อง ก็พยายามเกลี้ยกล่อมพระราชโอรสให้เห็นผิดชอบชั่วดี ไม่อยากให้ลูกถลาลึกลงไปกว่านี้ แต่เจ้าชายอชาตศัตรูไม่สนใจการห้ามปรามจากความชั่วของพระราชมารดา ในที่สุด ดวงใจของพระนางเวเทหิก็แตกสลาย และสิ้นพระชนม์ด้วยการตรอมพระทัย

จากเรื่องราวใน ๓) และ ๔) สังเกตได้ว่า ถึงแม่แม่ของมิตตวินทุกะ และพระมารดาของเจ้าชายอชาตศัตรู ต่างก็ ได้ทำหน้าที่ของแม่ คือ สอนลูกให้ตั้งอยู่ในความดี และห้ามปรามจากการกระทำความชั่วก็ตาม แต่บทบาทในการทำหน้าที่นั้น แตกต่างกัน คือ แม่ของมิตตวินทุกะ มีความพยายามอย่างมากในการให้ลูกได้รักษาอุโบสถ และฟังธรรมที่วิหาร โดยเริ่มจากการบอกกล่าวด้วยคำพูด จนถึงการให้สินบนด้วยทรัพย์ พันหนึ่ง ซึ่งการที่แม่มิตตวินทุกะสอนให้ลูกตั้งอยู่ในความดีได้ทำตั้งแต่ลูกยังอายุน้อยอยู่ ส่วนพระนางเวเทหินั้น อาจไม่ได้อบรมพระโอรสในเรื่องความดีความชั่วตั้งแต่ยังทรงพระเยาว์ จึงทำให้เจ้าชายอชาตศัตรูไม่เกรงกลัวต่อบาปและยังทรงกระทำความชั่วต่อ

^{๙๓} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธสาวก พุทธสาวิกา, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ของพระพุทธศาสนาของธรรมสภา, ๒๕๕๕), หน้า ๔๔๔-๔๔๕.

พระบิดา ทั้งๆที่พระมารดาได้ทรงห้ามปรามไว้จนตรอมพระทัยและสิ้นพระชนม์ไปในที่สุด ดังนั้น แม่ใน ๒ กรณี ข้างต้น จึงมีความแตกต่างกันที่บทบาทในการอบรมสั่งสอนลูก ซึ่งถ้าสอนให้ทำความดี และละเว้นความชั่วตั้งแต่เล็ก ก็ไม่ต้องมาห้ามปราม จากความชั่วเมื่อโตขึ้น อย่างพระนางเวเทหิ พระมารดาของเจ้าชายอชาตศัตรู

๓.๒ หลักธรรมสำหรับแม่คนเดียวในพระพุทธศาสนาเถรวาท

หลักธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท เป็นหลักปฏิบัติที่บุคคลทั่วไปสามารถนำไปประยุกต์ใช้เพื่อการดำรงชีวิตที่ถูกต้องและอย่างมีความสุข หลักปฏิบัติเหล่านี้ จะครอบคลุมทั้งหลักปฏิบัติที่เป็นจริยธรรม คุณธรรมและศีลธรรม

หลักจริยธรรม คือ หลักธรรมพื้นฐานทั่วไปของมนุษย์ ที่มีความสำคัญต่อการดำรงชีวิตอย่างปกติสุข อันจะนำมาซึ่งประโยชน์แก่ทั้งตนเองและผู้อื่นในสังคม^{๙๔}

หลักคุณธรรม คือ หลักธรรมประจำใจเพื่อให้ตนและสังคมดำรงชีวิตอยู่ได้ด้วยการเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ซึ่งกันและกัน ไม่มุ่งร้าย และมีความรักที่บริสุทธิ์ต่อกัน

หลักศีลธรรม คือ หลักธรรมความประพฤติที่ดงามทางกาย วาจา หรือความบริสุทธิ์ทางกาย วาจา และอาชีวะ^{๙๕}

แต่อย่างไรก็ตาม หลักธรรมที่นำมาใช้นั้น จะต้องเลือกให้เหมาะสมกับสถานภาพของบุคคลด้วย ในกรณีหลักธรรมสำหรับแม่คนเดียวที่จะนำมาศึกษา ผู้วิจัยจะพิจารณาจากปัญหาที่แม่เหล่านี้ประสบอยู่ ตามที่ได้กล่าวไว้ในบทที่ ๒ คือ ปัญหาด้านความสัมพันธ์กับลูก ปัญหาทางด้านเศรษฐกิจการเงินและการหารายได้ ตลอดจนปัญหาทางด้านการอบรมเลี้ยงดูลูก หลักธรรมสำหรับแม่คนเดียว ที่สัมพันธ์กับปัญหา มีดังนี้

๓.๒.๑ หลักธรรม สำหรับแม่ที่ประสบปัญหาด้านความสัมพันธ์กับลูก

ดังที่ได้กล่าวแล้ว หลักจริยธรรม เป็นหลักธรรมพื้นฐานของมนุษย์ที่เมื่อนำมาประพฤติปฏิบัติแล้ว จะนำมาซึ่งประโยชน์สุขแก่ทั้งตนเองและผู้อื่น แสดงว่าหลักธรรมนี้ จะต้องมีความเกี่ยวเนื่องกับความสัมพันธ์ของมนุษย์และการปฏิบัติหน้าที่ต่อกันและกันซึ่งในทางพระพุทธศาสนา มีหลักจริยธรรมดังกล่าวอยู่หลายหมวดด้วยกัน แต่ในที่นี้ ผู้วิจัยจะนำเสนอเฉพาะหลักธรรมที่เห็นว่าเหมาะสมสำหรับแม่คนเดียวที่มีปัญหาด้านความสัมพันธ์กับลูก มาเป็นประเด็นศึกษาแต่พอสังเขป ดังนี้

^{๙๔} ชัดติยา กรณสูต และคณะ, “คุณธรรม พฤติกรรมความซื่อสัตย์ของคนไทย”, รายงานวิจัย, กรุงเทพมหานคร : สำนักงานคณะกรรมการป้องกันและปราบปรามการทุจริตแห่งชาติ, ๒๕๔๗, หน้า ๑๐.

^{๙๕} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๓๙๒.

๑. หลักธรรม ว่าด้วยทิส ๖

ในสังคาลกสูตร พระพุทธองค์ได้แสดงแก่สังคาลกมานพ ถึงสิ่งที่พึงกระทำต่อทิสทั้ง ๖ อันหมายถึง การประพฤติปฏิบัติต่อบุคคลต่างๆที่มีสถานภาพต่างกัน ในที่นี้จะยกมาแสดงเฉพาะ ปุริตถิมทิส หรือ ทิสเบื้องหน้า ซึ่งเป็นการปฏิบัติระหว่างพ่อแม่และลูก ดังมีเนื้อความว่า^{๙๖}

คหบดีบุตร บุตรพึงบำรุงมารดาบิดาผู้เป็นทิสเบื้องหน้าโดยหน้าที่ ๕ ประการ คือ ท่านเลี้ยงเรามา เราจักเลี้ยงท่านตอบ ๑ จักทำกิจของท่าน ๑ จักดำรงวงศ์ตระกูล ๑ จักประพฤติตนให้เหมาะสมที่จะเป็นทายาท ๑ เมื่อท่านล่วงลับไปแล้ว ทำบุญอุทิศให้ท่าน ๑ฯ

มารดาบิดาผู้เป็นทิสเบื้องหน้า บุตรบำรุงโดยหน้าที่ ๕ ประการนี้แล ย่อมอนุเคราะห์บุตรด้วยหน้าที่ ๕ ประการ คือ ห้ามไม่ให้ทำความชั่ว ๑ ให้ตั้งอยู่ในความดี ๑ ให้ศึกษาศิลปวิทยา ๑ หาภรรยา(สามี) ที่สมควรให้ ๑ มอบทรัพย์สมบัติให้ในเวลาอันสมควร ๑ฯ

คหบดีบุตร มารดาบิดาผู้เป็นทิสเบื้องหน้า บุตรบำรุงโดยหน้าที่ ๕ ประการนี้แล ย่อมอนุเคราะห์บุตรด้วยหน้าที่ ๕ ประการนี้ ทิสเบื้องหน้านั้นเป็นอันชื่อว่า กุลบุตรได้ปิดป้อง ทำให้เกษมปลอดภัยแล้ว ด้วยประการฉะนี้ฯ

หลักธรรมว่าด้วยทิส เบื้องหน้านี้ มุ่งเน้นให้ สมาชิกในครอบครัว ซึ่งในที่นี้หมายถึง แม่ และลูกในครอบครัวแม่คนเดียว ได้มีการปฏิบัติหน้าที่ต่อกันให้ถูกต้อง เพื่อจะได้รักษาไว้ซึ่งความสัมพันธ์อันดีต่อกัน ดังนั้น ด้วยการที่แม่เป็นผู้ให้กำเนิดลูก และเป็นผู้ใหญ่ในบ้าน ความสัมพันธ์ของสมาชิกในครอบครัวจะเป็นไปด้วยดี ก็ต่อเมื่อผู้เป็นแม่เอง ได้ทำหน้าที่ของแม่อย่างเหมาะสมโดยนำหลักธรรมทิสเบื้องหน้าที่ว่าด้วยการอนุเคราะห์ลูกด้วยหน้าที่ ๕ ประการ มาเป็นบรรทัดฐานในทางปฏิบัติ

๒. สาราณียธรรม ๖

สาราณียธรรม คือ หลักธรรมที่เป็นเหตุให้ระลึกถึงกัน หมายถึง หลักการการอยู่ร่วมกันด้วยความรัก ความสามัคคีกลมเกลียวกันคิดถึงและระลึกถึงกันอยู่เสมอ มี ๖ ประการ ได้แก่^{๙๗}

(๑) กายกรรม คือ การกระทำที่แสดงออกมาด้วยความเมตตา หมายถึง การมีไมตรีจิต และความหวังดีต่อกัน ให้ความช่วยเหลือซึ่งกันและกันด้วยความเต็มใจ อีกทั้งแสดงกิริยาอาการที่สุภาพต่อกัน ทั้งต่อหน้าและลับหลัง

^{๙๖} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๗/๒๑๒-๒๑๓.

^{๙๗} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๒๔/๓๒๑-๓๒๒.

(๒) เมตตาจริกรรม คือ การแสดงความเมตตาต่อกันทางวาจา หมายถึง การช่วยบอกกล่าวกันในเรื่องที่เป็นประโยชน์ แนะนำสั่งสอนตักเตือนในทางที่ถูกที่ควร กล่าววาจากันอย่างสุภาพ และแสดงความเคารพนับถือกันทั้งต่อหน้าและลับหลัง

(๓) เมตตาโมกกรรม คือ การตั้งจิตปรารถนาดี คิดทำสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่กัน มองกันในแง่ดี มีหน้าตายิ้มแย้มแจ่มใสต่อกัน

(๔) สาธารณโมกิตา คือ การเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่แบ่งปันสิ่งของให้กันและกัน หมายถึง การแสดงความโอ้อ้อมอารีต่อกันด้วยการแบ่งสิ่งอุปโภคบริโภคที่ตนได้มาโดยชอบธรรมให้ทุกคนได้มีส่วนร่วมใช้สอยอย่างทั่วถึงกัน

(๕) สีสสามัญญตา คือ ความเป็นผู้มีศีล หมายถึง การเป็นผู้มีความประพฤติดีงาม และปฏิบัติให้ถูกต้องตามกฎระเบียบและเคารพกฎกติกาข้อบังคับของสังคม ไม่ทำตนให้เป็นที่รังเกียจ หรือทำความเสื่อมเสียให้แก่หมู่คณะ

(๖) ทัณฺณสามัญญตา คือ ความเป็นผู้มีทัณฺณ หรือความเห็นเสมอกัน หมายถึง การปรับความคิดเห็นที่ต่างกันให้เป็นความเห็นชอบร่วมกัน ตกลงกันได้ในหลักการสำคัญ เพื่อนำไปสู่เป้าหมายอันเดียวกัน

จะเห็นได้ว่า สาราณียธรรม ๖ เป็นหลักจริยธรรม ที่เหมาะสมสำหรับแม่ในครอบครัวแม่คนเดียวที่ต้องมีปฏิสัมพันธ์โดยตรงกับลูก ความรักความสามัคคีกลมเกลียวจะเกิดขึ้นในครอบครัวได้นั้น แม่ควรเป็นผู้มีศีล ประพฤติทางกาย วาจา และใจต่อลูกด้วยความเมตตา และ เปิดใจกว้าง ยอมรับฟังความคิดเห็นของลูก เพื่อปรับความเห็นให้ตรงกัน จะเป็นการสร้างความไว้วางใจ และความสัมพันธ์ที่ดีกับลูก

๓.๒.๒ หลักธรรม สำหรับแม่ที่ประสบปัญหาด้านเศรษฐกิจการเงินและการหารายได้

เศรษฐกิจการเงิน ถือเป็นปัจจัยสำคัญยิ่งสำหรับการดำรงชีวิตของทุกครอบครัว การหารายได้เพื่อให้พอกับการใช้จ่ายในครัวเรือน จึงเป็นปัญหาที่รุมเร้าคนส่วนใหญ่ในสังคม โดยเฉพาะอย่างยิ่งครอบครัวที่มีแต่แม่เพียงคนเดียวทำมาหากินเพื่อเลี้ยงทั้งครอบครัว แต่อย่างไรก็ตาม ทุกปัญหาย่อมมีทางออก โดยทางพระพุทธศาสนา กล่าวไว้ว่า ผู้ที่รู้จักทำมาหาเลี้ยงชีพ และปฏิบัติหน้าที่ทางเศรษฐกิจได้อย่างถูกต้อง คือ ผู้ที่รู้จักหาทรัพย์ และรู้จักใช้ทรัพย์ ด้วยการปฏิบัติตามหลักธรรมดังต่อไปนี้^{๙๘}

๑. ทัณฺณธัมมิกัตถสังวัตตนิกธรรม ๔ คือ ข้อปฏิบัติเพื่อประโยชน์สุขในปัจจุบัน ด้วยหลักการในการหาทรัพย์และรักษาทรัพย์นั้นไว้ มี ๔ ประการ คือ

^{๙๘} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), ธรรมบุญชีวิต, หน้า ๓๘.

(๑) อดทนสัมปทา (ถึงพร้อมด้วยความหมั่น) คือ การปฏิบัติหน้าที่การงาน หรือ การประกอบอาชีพที่สุจริตด้วยความขยันหมั่นเพียร เรียนให้รู้จริงและฝึกฝนให้มีความชำนาญ จนสามารถทำเป็นอาชีพตั้งตัวสร้างหลักฐานได้ ดังตอนหนึ่งในคัมภีร์สังยุตตนิกาย สคาทวรรคว่า^{๙๙} “บุคคลผู้ทำการเหมาะเจาะไม่ทอดธุระ ขยันหมั่นเพียร ย่อมหาทรัพย์ได้”

นอกจากนั้น พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช ทรงมีพระบรมราโชวาทเกี่ยวกับพลังของความขยันหมั่นเพียรในราชพิธีพระราชทานปริญญาบัตรแก่ผู้สำเร็จการศึกษาจากมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ เมื่อวันที่ ๒๑ มิถุนายน ๒๕๒๒ ตอนหนึ่งว่า^{๑๐๐}

การทำงานใดๆ ไม่ว่าเล็ก ใหญ่ ง่าย ยาก ถ้าย่อยย่อจากความเพียรแล้วยากที่จะให้สำเร็จ เรียบร้อยทันเวลาได้ การฝึกฝนความเพียร ถึงหากแรกๆจะรู้สึกเหน็ดเหนื่อย ลำบาก แต่พอได้ เพียร จนเป็นนิสัยแล้ว ก็จะกลับเป็นพลังอย่างสำคัญที่จะคอยกระตุ้นเตือนให้ทำงานอย่างจริงจัง ด้วยใจสำนึก และเมื่อใดพลังของความเพียรนี้เกิดขึ้น เมื่อนั้นกำลังทั้งหลายก็สำเร็จได้ โดยง่ายและรวดเร็ว

(๒) อารักขสัมปทา (ถึงพร้อมด้วยการรักษา) คือ พยายามเก็บรักษาเงินทองหรือ สิ่งของที่หามาได้ด้วยความยากลำบากไว้ในที่ปลอดภัย ไม่ให้เกิดความเสียหายแก่ทรัพย์สินเหล่านั้นได้ อีกทั้งยังต้องระมัดระวังไม่ให้ทรัพย์เหล่านั้นรั่วไหลไปในทางที่ไม่ถูกต้องด้วย หากพิจารณาจากภย ๒ ประเภทดังกล่าว ภยประเภทหลัง มักจะถูกละเอียดที่คนส่วนใหญ่ไม่ได้ให้ความสนใจมากนัก ภยนี้เป็น ภยที่อันตรายที่สุด เพราะมาจากตัวบุคคลผู้หาทรัพย์เอง เมื่อหาทรัพย์มาได้ มักนำไปใช้หมด หรือใช้ในทางที่ผิด ดังนั้น ผู้ต้องการให้มีทรัพย์เก็บรักษาไว้อยู่ ก็ควรปิดกั้นทางรั่วไหลแห่งทรัพย์เพื่อไม่ให้ถูก ใช้ไปในทางที่ไม่ถูกต้อง ซึ่งทางพระพุทธศาสนาเรียกทางรั่วไหลของทรัพย์ นี้ว่า อบายมุข มีความหมายว่า ช่องทางของความเสื่อม หรือเหตุย่อยยับแห่งโภคทรัพย์^{๑๐๑} หากผู้ใดพลัดหลงเข้ามา อยู่ในช่องทางนี้แล้ว นอกจากจะสูญเสียทรัพย์แล้ว ยังทำให้ชื่อเสียงของทั้งตัวเองและครอบครัวเสื่อม เสียไปด้วยอบายมุข หรือช่องทางแห่งความเสื่อมที่บุคคลส่วนใหญ่มักหลุมหลงจนเสียผู้เสียคนไป คือ (๑) ติดสุราและของมีนเมา (๒) ชอบเที่ยวกลางคืน (๓) ชอบเที่ยวดูการละเล่น (๔) ติดการพนัน (๕) คบคนชั่ว (๖) เกียจคร้านการทำงาน^{๑๐๒}

^{๙๙} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๔๖/๓๕๓.

^{๑๐๐} สถาบันบันลือธรรม, คำสอนของพ่อแห่งแผ่นดิน, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๕๕), หน้า ๒๖๗.

^{๑๐๑} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๔๙๖.

^{๑๐๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๕๐-๑๕๒.

(๓) กัลยาณมิตรตตา (คบหาคนดีเป็นมิตร) คือ รู้จักคบเพื่อนที่เป็นคนดี และเรียนรู้วิธีการดำเนินชีวิตที่ดีของเขาไว้เป็นเยี่ยงอย่าง ผู้ที่เป็น “กัลยาณมิตร” หรือเพื่อนที่ดี จะมีลักษณะเฉพาะ ซึ่งมีอยู่ด้วยกัน ๗ ประการ คือ^{๑๐๓}

- รู้จักเหตุ คือ เป็นผู้ที่คิดก่อนกระทำเสมอ ระวังระวังในเรื่องเหตุเป็นสำคัญ
- รู้จักผล คือ เป็นผู้ที่คำนึงถึงผลของการกระทำเป็นหลัก
- รู้จักตน คือ รู้จักสภาพความเป็นจริงของตน เพื่อจะได้ประพฤติปฏิบัติและทำหน้าที่ของตนอย่างถูกต้องเหมาะสมและให้เกิดผลดี หากเกิดความผิดพลาด ก็ยอมรับและพร้อมที่จะทำการแก้ไขปรับปรุงต่อไป

- รู้จักประมาณ คือ รู้จักความพอเหมาะพอดีในการแสวงหา การรับ และการใช้จ่าย ไม่ให้ฟุ่มเฟือยจนเกินไป

- รู้จักกาล คือ รู้กาลเวลาอันเหมาะสมและระยะเวลาที่ควรหรือจะต้องใช้ในการทำหน้าที่การงาน หรือการประกอบกิจต่างๆ

- รู้จักชุมชน คือ รู้กฎระเบียบวินัย ขนบธรรมเนียมประเพณี และวัฒนธรรม และข้อควรรู้ควรปฏิบัติอื่นๆต่อชุมชนนั้นๆ

- รู้จักบุคคล คือ รู้จักเลือกคบคน ในขณะเดียวกันก็ต้องรู้จักเลือกคบบุคคลให้เหมาะกับงานที่ทำอยู่

(๔) สมชีวิตา (เลี้ยงชีวิตแต่พอดี) คือ พยายามเลี้ยงชีพโดยสมควรแก่ฐานะ โดยไม่ให้ฟุ่มเฟือยสุรุ่ยสุร่ายจนเกินพอดี หรือฝืดเคืองจนเกินไป เวลาที่มีรายได้ก็น้อยก็ต้องรู้จักประหยัด พยายามใช้จ่ายเลี้ยงชีพอย่างง่าย ๆ ให้สมควรกับรายได้ของตน และไม่พยายามที่จะยืมเงินผู้อื่นมาใช้ ทำให้เกิดหนี้สินเป็นพันธะติดตัว ส่วนในเวลาที่มีรายได้มาก ก็พยายามใช้จ่ายให้สมควรแก่ฐานะไม่ให้ฝืดเคืองจนเกินไป

๒. หลักโภคาทิยะ คือ ประโยชน์ที่ควรถือเอาจากโภคาทรัพย์ หมายความว่า การที่บุคคลเพียรพยายามแสวงหา เก็บรักษา และครอบครองทรัพย์ไว้นั้น ก็เพื่อนำมาใช้ให้เป็นประโยชน์ทั้งแก่ตนเองและผู้อื่น ซึ่งตามหลักโภคาวิภาค ๔ ทรัพย์ที่หามาได้ ควรแบ่งออกเป็น ๔ ส่วน คือ หนึ่งส่วนไว้ใช้สอย สองส่วนไว้ใช้ประกอบการงาน และอีกหนึ่งส่วน เก็บไว้ในยามจำเป็น^{๑๐๔} สำหรับทรัพย์ส่วนที่จะไว้ใช้สอยก็มีหลักปฏิบัติที่เรียกว่าโภคาทิยะ มี ๕ ประการ ได้แก่^{๑๐๕}

^{๑๐๓} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **พุทธธรรม**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๙), หน้า ๖๒๗-๖๒๘.

^{๑๐๔} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๕/๒๑๒.

^{๑๐๕} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, หน้า ๑๗๑-๑๗๒.

- (๑) เลี้ยงตัว เลี้ยงมารดาบิดา บุตร ภรรยา และคนในปกครองให้เป็นสุข
- (๒) บำรุงมิตรสหาย และผู้ร่วมกิจการงานให้เป็นสุข
- (๓) ใช้ป้องกันตนเองจากภยันตรายต่างๆ
- (๔) ทำการสงเคราะห์ด้วยการบำรุงและบูชา ๕ อย่าง
 - สงเคราะห์ญาติ
 - ต้อนรับแขก
 - ทำบุญอุทิศให้ผู้ล่วงลับไปแล้ว
 - บำรุงทางราชการด้วยการเสียภาษีอากร เป็นต้น
 - ทำบุญอุทิศให้เทวดา หรือ สิ่งที่เคารพบูชา
- (๕) อุปถัมภ์บำรุงสมณพราหมณ์ผู้ประพฤติดีปฏิบัติชอบ

๓.๒.๓ หลักธรรมสำหรับแม่ที่ประสบปัญหาด้านการอบรมเลี้ยงดู

การเลี้ยงดูลูกให้เติบโตใหญ่เป็นหน้าที่ที่แม่ส่วนใหญ่ไม่ค่อยกังวลนัก หากแต่จะอบรมสั่งสอนให้เป็นคนดีนั้น ย่อมเป็นปัญหาใหญ่สำหรับแม่จำนวนมาก ถึงแม้วิธีการในการอบรมสั่งสอนจะมีความสำคัญ แต่การประพฤติเป็นแบบอย่างให้ลูกได้เห็นและปฏิบัติตามจะมีความหมายยิ่งกว่า ทั้งนี้ทางพระพุทธศาสนามีหลักความประพฤติไว้สำหรับแม่ ดังนี้

๑. พรหมวิหารธรรม ๔

พรหมวิหารธรรม คือ ธรรมเครื่องอยู่อย่างประเสริฐ ธรรมประจำใจอันประเสริฐ หลักความประพฤติที่ประเสริฐบริสุทธิ์ หลักธรรมข้อนี้ นับว่ามีความสำคัญมากสำหรับแม่ที่ต้องทำหน้าที่อบรมสั่งสอนลูกมี ๔ ประการ คือ^{๑๐๖}

(๑) เมตตา คือ ภาวะของจิตที่มีแต่ความรัก ความเอื้อโยไมตรีต่อลูก คิดเกื้อกูลให้เขาประสบประโยชน์และความสุข โดยจะแสดงออกทางสีหน้าและสายตาที่สงบเข้มแข็ง และมองดูด้วยสายตาอันแสดงถึงใจที่เอิบอาบด้วยความปรารถนาดีให้มีความสุข

(๒) กรุณา คือ ภาวะของจิตที่หวั่นไหวไปเพราะความทุกข์ของลูก ปรารถนาจะช่วยทำความทุกข์ของเขาให้หมดสิ้นไป จึงมีอาการที่ทนเฉยอยู่ไม่ได้ ต้องชวนช่วยช่วยเหลือเพื่อบำบัดทุกข์นั้น

^{๑๐๖} สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก, **รวมพระธรรมนิพนธ์พิเศษ**,

(๓) มุทิตา คือ ภาวะของจิตที่พลอยยินดี เมื่อลูกได้รับความสุขและประสบความสำเร็จทั้งในด้านการศึกษาและด้านหน้าที่การงาน พร้อมทั้งแสดงออกถึงความยินดีนั้นต่อลูก เพื่อเป็นขวัญกำลังใจให้เขาได้ตั้งใจทำความดีและปฏิบัติหน้าที่ของตนให้ดีที่สุดต่อไป

(๔) อุเบกขา คือ ภาวะของจิตที่มีอาการเป็นกลาง วางใจเป็นกลาง ไม่หวั่นไหว ไม่เอนเอียง ใช้ในสถานการณ์ที่ลูกสมควรต้องรับผิดชอบการกระทำของตน หรือฝึกให้ลูกได้รู้จักการรับผิดชอบนั้น โดยไม่เข้าไปก้าวก่ายแทรกแซง

๒. ฆราวาสธรรม ๔

ฆราวาสธรรม คือ ธรรมสำหรับการครองเรือน ซึ่งเหมาะสำหรับแม่ที่ต้องประพฤติดนเป็นแบบอย่างเพื่ออบรมสั่งสอนลูก มี ๔ ประการ คือ^{๑๐๗}

(๑) สัจจะ (ความจริง) คือ ดำรงมั่นในสัจจะ ซื่อตรง ซื่อสัตย์ จริงใจ พูดจริง ทำจริง จะทำอะไรก็ให้เป็นที่ยึดถือและไว้วางใจแก่ลูก

(๒) ทมะ (ฝึกตน) คือ บังคับควบคุมตัวเองได้ รู้จักปรับตัว และแก้ไขปรับปรุงตนให้ก้าวหน้าดียิ่งขึ้นอยู่เสมอ

(๓) ขันติ (อดทน) คือ ทำหน้าที่การงานด้วยความขยันหมั่นเพียร เข้มแข็ง อดทน ไม่หวั่นไหว ไม่ท้อถอย

(๔) จาคะ (เสียสละ) คือ มีน้ำใจ เอื้อเฟื้อ ชอบช่วยเหลือเกื้อกูล บำเพ็ญประโยชน์ สละโลก ละทิฐิมานะได้ ร่วมงานกับคนอื่นได้ ไม่ใจแคบ เห็นแก่ตัวหรือเอาแต่ใจตน

สรุปได้ว่า ฐานะของแม่ตามคติทางพระพุทธศาสนาเถรวาทมี ๔ อย่าง คือ เป็นพรหม บุรพาจารย์ บุรพเทพ และอาหุไนยบุคคลของลูก ด้วยเหตุผลที่ว่าภาระหน้าที่ที่แม่ทำนั้นเป็นกิจที่ทำได้ยากมี ๓ ประการ ได้แก่ (๑) ให้การดูแล และเลี้ยงดู (บุรพเทพและพรหม) (๒) ให้การอบรมสั่งสอน (บุรพาจารย์ และพรหม) (๓) ประพฤติตนให้เป็นแบบอย่างที่ดี (อาหุไนยบุคคล) และการที่กล่าวว่าเป็นกิจที่ทำได้ยากนั้น ก็เพราะการที่จะทำหน้าที่ดังกล่าวให้สมบูรณ์ได้ ผู้เป็นแม่จะต้องแสดงบทบาทให้ถูกต้องและเหมาะสมตามหน้าที่เหล่านั้นด้วย หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งว่า ตัวแม่เองควรมีแบบแผนในการดำเนินชีวิตอย่างถูกต้องเสียก่อน จึงสามารถทำหน้าที่ของแม่ให้สมบูรณ์ได้ ในกรณีของแม่ในครอบครัวแม่คนเดียว ที่ประสบปัญหาต่างๆ ดังได้กล่าวแล้วในบทที่ ๒ แสดงให้เห็นว่า แม่เหล่านั้นได้ทำหน้าที่ของแม่โดยขาดหลักการในการประพฤติปฏิบัติตนที่ถูกต้อง ดังนั้น ในบทนี้ผู้วิจัยจึง ได้นำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา บางหมวดมาเป็นแนวทางให้กับแม่ที่ประสบปัญหาดังกล่าว ดังนี้ (๑) หลักธรรมสำหรับแม่ที่ประสบปัญหาด้านความสัมพันธ์กับลูก ได้แก่ หลักธรรมว่า

^{๑๐๗} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), ธรรมบุญชีวิต, หน้า ๔๓-๔๔.

ด้วยทิศ ๖ และ สาราณียธรรม ๖ (๒) หลักธรรม สำหรับแม่ที่ประสบปัญหาด้านเศรษฐกิจการเงิน และการหารายได้ ได้แก่ ทิฏฐธัมมิกัตถสังวัตตนิกธรรม ๔ และหลักโภคาทียะ (๓) หลักธรรมสำหรับ แม่ที่ประสบปัญหาด้านการอบรมเลี้ยงดู ได้แก่ พรหมวิหารธรรม ๔ และฆราวาสธรรม ๔